

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Економіко-правовий факультет

Кафедра цивільно-правових дисциплін

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

«Юридичні факти–стани в цивільному та сімейному праві України»

«Legal Facts-conditions in civil and family law of Ukraine»

Виконав: здобувач денної форми навчання
спеціальності 081 Право

Освітня програма «Право»

Олійничук Кирило Дмитрович

Керівник: к.ю.н., доц. Святошнюк А. Л. _____

Рецензент: к.ю.н., доц. Морозова С. Є.

Рекомендовано до захисту:
протокол засідання кафедри
№ ____ від ____ . ____ . 2025 р.

В. о. завідувача кафедри
_____ **Віктор МАСІН**
(підпис) (прізвище, ім'я)

Захищено на засіданні ЕК № 6:
протокол № ____ від ____ . ____ . 2025 р.
Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою / шкалою ECTS / бали)
Голова ЕК
_____ **Олена МИКОЛЕНКО**
(підпис) (прізвище, ім'я)

Одеса 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	9
1.1. Поняття та ознаки юридичних фактів у цивільному праві України.....	9
1.2. Класифікація та загальна характеристика видів юридичних фактів у цивільному праві України	16
1.3. Юридичні факти-стани як різновид юридичних фактів	22
Висновки до Розділу 1	27
РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНІ ФАКТИ–СТАНИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	30
2.1. Юридичні факти-стани, що впливають на виникнення правосуб’єктності .	30
2.2. Юридичні факти-стани, що впливають на здійснення цивільних прав	38
2.3. Юридичні факти-стани, що впливають на припинення правовідносин.....	45
Висновки до Розділу 2	51
РОЗДІЛ 3. ЮРИДИЧНІ ФАКТИ–СТАНИ У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	54
3.1. Особливості сімейних правовідносин та роль юридичних фактів-станів....	54
3.2. Юридичні факти-стани, що впливають на виникнення сімейних правовідносин.....	60
3.3. Юридичні факти-стани, що впливають на припинення сімейних правовідносин.....	67
Висновки до Розділу 3	75
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному правовому полі України особливе значення мають юридичні факти, які виступають підставами виникнення, зміни або припинення правовідносин. Серед них важливе місце займають юридичні факти–стани, які характеризуються тривалим характером існування та безперервним впливом на правове становище суб'єктів. У цивільному та сімейному праві саме стани, зумовлені життєвими обставинами особи, стають підставами для реалізації суб'єктивних прав чи покладення обов'язків. Однак, у національному законодавстві та правозастосовній практиці існує низка теоретичних і практичних проблем щодо визначення правової природи юридичних фактів–станів, їх класифікації та наслідків для цивільних і сімейних правовідносин. Це зумовлює необхідність комплексного дослідження цієї категорії у межах зазначених галузей права, що і визначає актуальність теми дослідження.

Ступінь наукової розробки обраної теми є доволі високою, оскільки вона спирається на фундаментальні напрацювання загальної теорії держави і права та дослідження у сфері цивільного, сімейного, трудового і процесуального права. У загальнотеоретичному вимірі проблематика юридичних фактів, їх ознак, класифікації та ролі в механізмі правового регулювання була предметом уваги провідних учених, що заклали методологічні засади розуміння юридичного факту як елемента правової дійсності.

Значний внесок зроблено й у спеціальних монографічних та дисертаційних дослідженнях, присвячених юридичним фактам-станам, де розвивається доктрина юридичних фактів у приватному праві, уточнюються системні зв'язки та фактичні склади, а також розкривається їх роль у динаміці суб'єктивних прав та обов'язків. Важливим є й зіставлення цих підходів із зарубіжними дослідженнями, що дозволяють корелювати українську доктрину із іноземними правовими традиціями.

У галузевих приватно-правових дослідженнях юридичні факти-стани розглядаються як підстави виникнення, зміни й припинення цивільних

правовідносин, а також як ключові елементи договірних, деліктних та інших зобов'язань. Окремий напрям присвячено їх ролі у структурі суб'єктивних прав, правосуб'єктності та аналізу спеціальних правових статусів, зокрема неповнолітніх і суб'єктів інтелектуальної власності.

Науково-теоретичним підґрунтям дослідження стали загальнотеоретичні праці вітчизняних та зарубіжних фахівців, таких як: В. І. Борисова, В. В. Гриняк, П. Д. Гуйван, О. В. Дзера, А. М. Завальний, О. В. Зайчук, А. В. Коструба, В. М. Кравчук, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, С. Мазуренко, К. Maiorka, A. Manigk, Н. М. Оніщенко, О. О. Отраднава, М. Д. Пленюк, С.О. Погрібний, Х. В. Приходько, П. М. Рабінович, О. В. Романовська, З. В. Ромовська, Н. О. Саніахметова, О. Д. Святоцький, С. О. Сліпченко, І. В. Спасибо-Фатєєва, Р. О. Стефанчук, В.І. Труба, І. В. Тарасенко, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, О. Шевчин, В. Л. Яроцький та інші.

Отже, значною мірою актуальність дослідження зумовлена новизною теми, її значенням для розвитку науки цивільного, сімейного права та цивільно процесуального законодавства.

Мета і задачі дослідження. Полягає в комплексному аналізі юридичних фактів–станів у цивільному та сімейному праві України, виявленні їх сутності, особливостей правового регулювання та ролі у формуванні та трансформації правовідносин.

Виходячи із поставленої мети, визначені наступні задачі:

- З'ясувати поняття, ознаки та класифікацію юридичних фактів–станів;
- Проаналізувати правову природу станів як юридичних фактів у цивільному праві;
- Дослідити особливості юридичних фактів–станів у сфері сімейних правовідносин;
- Визначити юридичні наслідки наявності чи відсутності певного стану для суб'єктів цивільного та сімейного права;
- Запропонувати напрями вдосконалення правового регулювання зазначених правових явищ.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають, змінюються або припиняються внаслідок юридичних фактів–станів у цивільному та сімейному праві.

Предметом дослідження є юридичні факти–стани, їх види, юридичні наслідки та особливості правового регулювання в цивільному і сімейному праві України.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали методи і прийоми наукового пізнання – як загальнонаукові, так і спеціально юридичні. Застосування діалектичного методу, який використано протягом усього дослідження, дозволило з'ясувати взаємозв'язк між юридичними фактами та правовідносинами, їхньої мінливості, переходу від потенційного стану суб'єктивних прав до їх реалізації чи припинення. Саме цей метод дозволив показати юридичні факти-стани як динамічний елемент механізму правового регулювання, що змінюється під впливом соціально-правових умов (зокрема воєнного стану) (Розділ 1, підрозділах 1.1, 1.3, Розділ 2, підрозділи 2.1–2.3, Розділ 3, підрозділи 3.1–3.3). Метод аналізу та синтезу, застосовано для послідовного виокремлення окремих ознак юридичних фактів, їх видів, груп та елементів фактичних складів, а також подальшого узагальнення отриманих результатів у вигляді цілісної системи юридичних фактів-станів у цивільному праві (Розділ 1, підрозділи 2.1–2.3, Розділ 3, підрозділи 3.2–3.3). Завдяки формально-логічному методу використано для уточнення понятійного апарату (розмежування «юридичного факту», «юридичного факту-стану», «правового стану», «фактичного складу»), побудови логічно несуперечливої класифікації юридичних фактів у цивільному праві. Цей метод дозволив послідовно структурувати умови, за яких певний стан особи (вік, дієздатність, родинний зв'язок тощо) набуває значення юридичного факту та зумовлює конкретні правові наслідки (Розділ 2, підрозділах 2.1–2.3, Розділ 3, підрозділах 3.1–3.3). Системно-структурний метод, застосовано насамперед для дослідження юридичних фактів-станів як елементів системи юридичних фактів у цивільному праві України, а також для виявлення їх місця у структурі механізму правового

регулювання (зв'язок з нормою права, суб'єктивним правом, обов'язком та юридичною відповідальністю) (Розділ 1, підрозділах 1.2, 1.3, Розділ 2, підрозділи 2.1–2.3). Системно-структурний підхід дозволив показати особливості сімейних правовідносин як цілісної системи, в якій юридичні факти-стани виконують специфічну роль (подружній стан, спорідненість, усиновлення тощо). Конкретно-історичний метод використано для аналізу еволюції підходів до розуміння юридичних фактів-станів у цивільному та сімейному праві, а також для врахування впливу історично зумовлених чинників (зміна законодавства, запровадження воєнного стану, оновлення судової практики) на їх правове регулювання. Саме цей метод дав змогу простежити, як трансформуються підходи до правосуб'єктності, сімейного статусу та припинення правовідносин у сучасних умовах (Розділ 1, підрозділах 1.3, Розділ 2, підрозділ 2.1, 2.3, Розділ 3, підрозділ 3.1). Формально-юридичний метод є базовим для дослідження, застосованим у всіх підрозділах, зокрема для аналізу приписів Конституції України, Цивільного кодексу України, Сімейного кодексу України, спеціальних законів та постанов Пленуму Верховного Суду щодо юридичних фактів і фактів, що мають юридичне значення. За допомогою цього методу досліджено структуру норм, що визначають юридичні факти-стани, умови їх настання та юридичні наслідки, а також співвідношення диспозитивних і імперативних приписів у регулюванні відповідних правовідносин (Розділ 1, підрозділ, 1.1–1.3, Розділ 2, підрозділ 2.1–2.3, Розділ 3, підрозділ 3.1–3.3). Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення підходів до юридичних фактів-станів у цивільному та сімейному праві України, а також для порівняння регулювання окремих станів (шлюб, батьківство, недієздатність, обмеження дієздатності, смерть особи тощо) як юридичних фактів у різних інститутах приватного права. Окремі елементи порівняльного аналізу використано під час зіставлення доктринальних підходів українських і зарубіжних авторів до поняття правового стану (Розділ 2, підрозділах 2.1–2.3, Розділ 3, підрозділи 3.2–3.3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що кваліфікаційна робота містить комплексне дослідження юридичних фактів-

станів як самостійного різновиду юридичних фактів у системі цивільного та сімейного права України з урахуванням сучасних змін законодавства та актуальної судової практики. У межах проведеного аналізу сформульовано такі наукові положення:

- вперше уточнено специфіку змісту, юридичну природу та ознаки юридичних фактів-станів на основі узагальнення сучасних доктринальних підходів та аналізу положень Конституції України, Цивільного кодексу України, Сімейного кодексу України й спеціальних законів. Також визначено й обґрунтовано концептуальні критерії їх відмежування від суміжних правових категорій, зокрема «правових станів», триваючих правопорушень та елементів фактичного складу, що дозволило усунути наявні доктринальні суперечності та забезпечити більш точне теоретичне розмежування цієї правової конструкції.
- вперше виявлено та систематизовано типові судові підходи до кваліфікації юридичних фактів-станів, визначено прогалини й суперечності у правозастосуванні та запропоновано шляхи удосконалення тлумачення норм цивільного і сімейного законодавства. Крім того, доведено, що комплексний підхід до дослідження юридичних фактів-станів забезпечує глибше розуміння їх правової природи та сприяє уніфікації судової практики, підвищуючи рівень правової визначеності й передбачуваності судових рішень у сфері приватноправових відносин.
- удосконалено класифікацію юридичних фактів-станів шляхом науково обґрунтованого виокремлення їх нових груп, сформованих відповідно до характеру та інтенсивності впливу на виникнення, зміну й припинення цивільних і сімейних правовідносин. Такий підхід дозволив не лише систематизувати різноманітні прояви юридичних фактів-станів, але й повною мірою розкрити їх функціональне призначення у механізмі правового регулювання, зокрема їхню здатність забезпечувати стабільність правового статусу суб'єктів, визначати динаміку

приватноправових зв'язків та впливати на обсяг і реалізацію суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

- отримали подальший розвиток теоретичні засади розуміння юридичних фактів-станів шляхом детального аналізу та узагальнення актуальної судової практики Верховного Суду та Великої Палати Верховного Суду. На основі вивчення судових рішень у справах щодо встановлення юридично значимих фактів, визначення правового статусу фізичних осіб, а також вирішення сімейно-правових спорів вдалося поглибити розуміння змісту та правової природи юридичних фактів-станів. У роботі окреслено провідні судові підходи до їх тлумачення, встановлено внутрішні логічні зв'язки між застосуванням норм матеріального права й оцінкою фактичних обставин, що дозволило конкретизувати роль юридичних фактів-станів у формуванні правової позиції суду та у забезпеченні стабільності й визначеності приватноправових відносин.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків до кожного підрозділу та загальних висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

1.1. Поняття та ознаки юридичних фактів у цивільному праві України

Поняття юридичного факту у цивільному праві охоплює надзвичайно широкий спектр життєвих явищ — від укладення договору купівлі-продажу до настання смерті фізичної особи чи руйнування майна внаслідок стихійного лиха. Незалежно від їхнього змісту, юридичні факти завжди виступають сполучною ланкою між реальними життєвими обставинами та нормами права. Саме тому цивілісти традиційно приділяють значну увагу їхній класифікації, адже правильне визначення виду юридичного факту є передумовою належного застосування правових норм і захисту прав учасників правовідносин.

Цивільно-правові норми не діють автоматично — вони потребують певного “пускового механізму”, яким і виступає юридичний факт. За своєю сутністю юридичні факти мають двоїсту природу: з одного боку, вони є об’єктивними подіями або діями, що реально відбуваються у суспільному житті; з іншого — вони набувають юридичного значення лише внаслідок їхнього нормативного закріплення в законодавстві. Юридичні факти є необхідною умовою виникнення цивільних правовідносин, адже без настання певного факту цивільне право не може реалізуватися на практиці. Саме тому в теорії цивільного права юридичні факти розглядаються як ключова категорія, що забезпечує взаємозв’язок між нормою права та реальним життям.

У Цивільному кодексі України юридичні факти прямо не визначені, однак їхнє існування передбачено численними нормами, які встановлюють, що певні дії або події тягнуть виникнення, зміну чи припинення прав і обов’язків. Наприклад, статті 11, 509, 1216 ЦК України чітко вказують, що підставами виникнення цивільних прав та обов’язків є дії осіб, передбачені актами цивільного законодавства, а також інші юридичні факти, що породжують правові наслідки [3, ст. 11, ст. 509, ст. 1216].

Юридичні факти становлять фундаментальне поняття цивільного права, оскільки саме вони слугують підставою виникнення, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків. Визначення юридичного факту, його характеристика та класифікація є предметом уваги як теоретичної доктрини, так і практичного застосування норм цивільного законодавства. Під юридичним фактом у цивільному праві України розуміють конкретні життєві обставини, наявність або відсутність яких закон пов'язує з виникненням, зміною або припиненням цивільних прав і обов'язків суб'єктів. Це поняття охоплює широке коло соціальних відносин, які набувають правового значення завдяки встановленому законом зв'язку між подією та правовими наслідками. Юридичний факт відображає об'єктивну реальність, але лише в тій мірі, в якій ця реальність визнається законом як така, що породжує правові наслідки.

Науково-теоретичне дослідження проблематики юридичних фактів у цивільному праві України ґрунтується на працях вітчизняних учених, які системно та глибоко розкрили сутність цієї категорії правових явищ. Так, О. В. Дзера у своїх працях підкреслює, що юридичні факти виступають ключовим механізмом реалізації цивільних норм, визначаючи момент виникнення, зміну та припинення цивільних прав і обов'язків [36, с.79]. Автор наголошує на важливості встановлення чітких ознак юридичного факту, зокрема його об'єктивності, правового наслідку та можливості доказування у цивільному процесі, що забезпечує передбачуваність правовідносин і стабільність цивільного обороту. А. В. Коструба акцентує увагу на класифікаційних аспектах юридичних фактів, поділяючи їх на події та дії, а також правомірні і неправомірні дії, що дозволяє більш чітко визначати правовий режим виникнення і припинення цивільних правовідносин. Вчений також підкреслює значення причинно-наслідкового зв'язку між юридичним фактом і правовим наслідком, відзначаючи, що саме цей зв'язок забезпечує можливість прогнозування правових наслідків та належне регулювання цивільних відносин [43, с.169].

М. Пленюк у своїх дослідженнях розглядає юридичні факти не лише як формальні події або дії, а як комплекс соціальних і правових явищ, що

відображають реальну життєву ситуацію, на яку закон поширює правові наслідки. Авторка приділяє особливу увагу правомірним і неправомірним діям, які виникають у договірних і позадоговірних відносинах, а також методам доказування фактів у цивільному процесі, що є важливою умовою захисту прав і законних інтересів суб'єктів [51, с.22].

Аналіз наукових праць зазначених авторів дозволяє зробити висновок, що категорія юридичних фактів у цивільному праві України має багатовимірну природу, поєднуючи об'єктивні події та волевиявлення суб'єктів із правовими наслідками, визначеними законом. Наукові погляди цих дослідників забезпечують теоретичну основу для системного вивчення юридичних фактів, їх класифікації та практичного застосування у сфері цивільних правовідносин, що становить базу для вдосконалення законодавчого регулювання та розвитку цивільного права [52, с.122].

Ознаки юридичних фактів у цивільному праві визначаються їхньою здатністю прямо або опосередковано впливати на правовий стан учасників цивільних відносин. До основних ознак належать правовий зв'язок з відповідними наслідками, можливість доказування факту в порядку, встановленому цивільним процесуальним законодавством, а також об'єктивність і конкретність події або дії. Юридичні факти характеризуються тим, що вони завжди пов'язані із суб'єктами цивільних правовідносин, а їхня наявність або відсутність визначає конкретний правовий режим речей або дій.

Важливим аспектом є те, що юридичні факти поділяються на події та дії. Події як юридичні факти виникають незалежно від волі людини і включають природні явища, соціальні процеси, юридичні факти без участі суб'єктів, наприклад, смерть фізичної особи, настання строку виконання обов'язку, зміни стану речей, стихійні лиха. Дії, навпаки, пов'язані з поведінкою суб'єктів і можуть бути правомірними або неправомірними. Правомірні дії є наслідком здійснення цивільних прав і виконання обов'язків у межах закону, тоді як неправомірні дії породжують цивільно-правову відповідальність, зокрема

відшкодування збитків або відповідальність за порушення договірних зобов'язань.

Однією з базових ознак юридичних фактів у цивільному праві є їх конкретність та індивідуалізованість. Юридичним фактом ніколи не є загальне міркування, абстрактний стан речей чи внутрішній психічний процес, який не має зовнішнього прояву. Юридичний факт – це завжди конкретна обставина: укладення певного договору між конкретними особами; заподіяння шкоди конкретному потерпілому; сплив визначеного строку; реєстрація права у відповідному реєстрі; настання страхового випадку тощо. Конкретність означає, що юридичний факт пов'язаний із певними суб'єктами, часом та місцем, а також має однозначно фіксовані риси, які дозволяють відмежувати його від інших, подібних за змістом ситуацій. Індивідуалізованість виявляється в тому, що навіть типові юридичні факти (наприклад, укладення договору купівлі-продажу) кожного разу мають власний зміст: інший предмет, іншу ціну, інший суб'єктний склад.

Другою суттєвою ознакою є нормативність юридичних фактів. Життєві обставини стають юридичними фактами не через свої внутрішні властивості, а завдяки тому, що закон пов'язує з ними настання певних правових наслідків. Самі по собі події та дії існують у об'єктивній реальності незалежно від права, але тільки частина з них набуває статусу юридичного факту, оскільки відображена в гіпотезах норм цивільного законодавства. Тому юридичним фактом буде не будь-яка домовленість людей, а лише та, яка має ознаки, передбачені законом для відповідного правочину; не будь-яке ушкодження майна, а лише те, яке підпадає під критерії цивільно-правової шкоди. Таким чином, юридичний факт завжди містить у собі інформацію про те, що певний фрагмент соціальної реальності увійшов у сферу правового регулювання.

Ще однією ознакою юридичних фактів є їх об'єктивований характер. Йдеться про те, що факт, який має значення для цивільного права, повинен мати зовнішній, фіксований прояв – у поведінці осіб, у зміні стану речей, у документальному підтвердженні. Внутрішні переживання, плани чи мотиви, які

не знайшли свого вираження у діях чи юридично значущих документах, не визнаються юридичними фактами. Наприклад, довготривале бажання придбати річ не породжує правовідносин, тоді як підписання договору купівлі-продажу, передавання коштів і речі має чіткі правові наслідки. Об'єктивованість юридичного факту є підставою для його доказування у цивільному процесі: саме такий факт може бути встановлений судом за допомогою доказів та покладений в основу судового рішення.

Юридичні факти у цивільному праві характеризуються також темпоральністю та просторовою визначеністю. Кожен факт відбувається у певний час, а інколи й у певному місці, яке прямо передбачене нормою права. Час має значення, наприклад, для визначення моменту виникнення права власності у покупця (момент передавання речі або державної реєстрації), для обчислення позовної давності, строків прийняття спадщини, чинності односторонніх правочинів тощо. Просторова прив'язка виявляється, зокрема, у правилах щодо місця укладення договору, місця знаходження нерухомого майна, місця відкриття спадщини. Через час та місце юридичний факт вбудовується в структуру цивільного обороту: вони дозволяють встановити, чи був факт чинним на конкретний момент, яке право підлягає застосуванню, який орган уповноважений його посвідчити або розглянути спір, що з нього випливає.

Невід'ємною ознакою юридичного факту є його наслідковість, тобто здатність породжувати, змінювати або припиняти цивільні правовідносини. Право взагалі не має сенсу поза юридичними наслідками, які воно спрямоване забезпечити, а юридичний факт є тим зв'язною ланкою, що поєднує норму і результат її дії. У цивільному праві юридичні факти можуть бути правоутворюючими (наприклад, укладення договору, створення результату інтелектуальної творчості, реєстрація юридичної особи), правозмінюючими (додаткова угода до договору, переведення боргу, заміна кредитора у зобов'язанні) та правоприпиняючими (належне виконання зобов'язання, зарахування зустрічних вимог, відмова від права, смерть кредитора у суто особистому зобов'язанні). У багатьох випадках один і той самий факт поєднує

різні типи наслідків: смерть спадкодавця одночасно припиняє його особисті правовідносини та породжує спадкові права для спадкоємців.

Окрему увагу слід приділити інформаційному характеру юридичних фактів. Вони несуть у собі інформацію про стан цивільних відносин: про те, що певні права та обов'язки вже виникли, змінилися або припинилися. Наприклад, запис у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно сигналізує про перехід права власності від одного суб'єкта до іншого; відмітка в трудовій книжці про звільнення працівника свідчить про припинення трудових правовідносин і впливає на виникнення чи зміну цивільних прав (наприклад, на право на аліменти, пенсійне забезпечення тощо). Через юридичні факти уся система цивільних відносин постає у динаміці: вони дозволяють відстежувати, як рухається майно, змінюється правовий статус осіб, трансформуються обов'язки та відповідальність.

Важливою рисою юридичних фактів є їх формальна визначеність, пов'язана з необхідністю належного процесуального чи процедурного оформлення. Для надання юридичного значення тій чи іншій життєвій обставині нерідко потрібне дотримання конкретної форми: письмова форма правочину, нотаріальне посвідчення, державна реєстрація, внесення запису до реєстру, видання адміністративного акта. Без дотримання встановленої форми подія чи дія може виявитися юридично «німою», тобто такою, що не породжує очікуваних правових наслідків. Наприклад, недодержання письмової форми договору у випадках, коли вона передбачена законом, здатне перетворити фактичні домовленості сторін на сукупність обставин, які складно довести й використати як юридичний факт у спорі. Формальна визначеність юридичних фактів забезпечує передбачуваність цивільного обороту та захист довіри його учасників.

Ще однією ознакою юридичних фактів у цивільному праві є їх стимулююча функція. Оскільки норми пов'язують із певними фактами настання бажаних для особи благ (отримання майна, набуття права власності, виникнення права на відшкодування збитків, забезпечення можливості стягнення неустойки

тощо), самі факти виступають своєрідними «цілями дії» для учасників цивільних відносин. Суб'єкт, який прагне набути певне право, вимушений створити або забезпечити настання відповідного юридичного факту: укласти й належно оформити договір, зареєструвати право, виконати передбачені законом умови. Таким чином, юридичні факти не лише фіксують зміни у правовому становищі осіб, а й спонукають їх до активної, правомірної поведінки, спрямованої на досягнення правового результату.

Характерною ознакою юридичних фактів є також їх подвійний – або навіть поліфункціональний – характер. Один і той самий факт здатен виконувати різні ролі в правовій системі, залежно від того, з позиції яких суб'єктів та в яких правовідносинах його розглядати. Наприклад, укладення договору оренди для орендодавця буде правоутворюючим фактом щодо виникнення права на отримання орендної плати, а для орендаря – одночасно правоутворюючим (виникає право користування майном) і обов'язкоутворюючим (постає обов'язок сплачувати орендну плату, підтримувати майно у належному стані). Той самий факт дострокового розірвання договору може припиняти одні правовідносини, але породжувати інші – пов'язані з поверненням майна, розрахунками, відшкодуванням збитків. Подвійний характер юридичних фактів підкреслює, що вони не зводяться до механічного «вмикання» чи «вимикання» правовідносин, а є складними вузлами, у яких перехрещуються різні правові зв'язки.

Підсумовуючи, можна зазначити, що юридичні факти у цивільному праві України становлять фундаментальний елемент механізму правового регулювання, який забезпечує перехід від абстрактної норми до конкретного правового результату. Вони поєднують у собі низку взаємопов'язаних ознак: конкретність, індивідуалізованість, нормативну обумовленість, об'єктивованій характер, темпоральну та просторову визначеність, наслідковість, інформаційність, формальну визначеність, стимулюючу природу та здатність поєднувати різні типи юридичних наслідків. Саме завдяки цим властивостям юридичні факти дозволяють відмежувати ті життєві обставини, які мають значення для цивільного права, від тих, що залишаються поза його сферою, та

забезпечити узгодженість між реальним обігом благ і правовою моделлю, закладеною у нормах цивільного законодавства. Усвідомлення поняття та ознак юридичних фактів є необхідною передумовою для правильного застосування цивільно-правових норм, побудови послідовної судової аргументації та ефективного захисту цивільних прав і законних інтересів учасників приватноправових відносин.

1.2. Класифікація та загальна характеристика видів юридичних фактів у цивільному праві України

Класифікація юридичних фактів у цивільному праві України здійснюється за різними критеріями, що дозволяє систематизувати їх як для теоретичного аналізу, так і для практичного застосування у регулюванні цивільних правовідносин. Один із ключових підходів ґрунтується на волі суб'єктів, юридичні факти поділяються на такі, що залежать від волевиявлення людини, дії, та такі, що від волі суб'єкта не залежать, події. Перші відображають свідомі дії учасників правовідносин, наприклад укладення договору, вчинення правочину чи передачу майна, і передбачають наявність волі та наміру суб'єкта. Другі, навпаки, виникають незалежно від волі людини і включають події природного, соціального або економічного характеру, які закон визнає юридично значущими, наприклад настання стихійного лиха, руйнування речі внаслідок непереборної сили, смерть фізичної особи чи досягнення дитини певного віку.

Ще один важливий критерій класифікації пов'язаний із характером правових наслідків, що випливають із настання юридичного факту. За цим підходом виділяють факти, які породжують виникнення прав і обов'язків; факти, що змінюють існуючий правовий статус суб'єктів; та факти, які призводять до припинення цивільних правовідносин. Така систематизація дозволяє чіткіше визначити механізм застосування норм цивільного права та забезпечує передбачуваність правових наслідків для учасників правовідносин. Водночас вона створює основу для більш точного визначення моменту виникнення, зміни

або припинення прав і обов'язків, що є особливо важливим у випадках правових спорів та судового захисту.

Крім зазначених критеріїв, юридичні факти можуть класифікуватися залежно від способу їх встановлення та доказування у цивільному процесі. Одні факти потребують підтвердження документальними доказами, що надають їм формальної сили та гарантують точність фіксації обставин. Інші можуть бути встановлені за допомогою свідчень, експертних висновків або інших способів, передбачених цивільним законодавством. Така диференціація дозволяє ефективно поєднувати матеріально-правові норми з процесуальними механізмами, забезпечуючи належну доказову базу для обґрунтованого визначення наявності або відсутності юридичного факту, а також правильного застосування норм цивільного права.

Серед юридичних фактів, що мають особливе значення у цивільному праві, окреме місце посідають ті, що безпосередньо регулюють договірні та позадоговірні відносини. Такі факти визначають підстави виникнення, зміни та припинення зобов'язань між сторонами, встановлюють межі їхніх прав та обов'язків, а також визначають умови відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань. Договірні юридичні факти виникають унаслідок волевиявлення суб'єктів при укладенні, зміні або припиненні договору, включаючи дії щодо виконання зобов'язань, передачі майна або надання послуг. Позадоговірні юридичні факти виникають незалежно від угоди сторін і включають делікти, заподіяння шкоди, настання строків, настання обставин непереборної сили, які змінюють правовий статус суб'єктів без їхньої прямої волі.

Особливе місце в доктрині цивільного права займає аналіз причинно-наслідкового зв'язку між юридичним фактом та правовими наслідками. Законодавство визначає, що настання певної події або вчинення конкретної дії є безпосередньою підставою для виникнення певної правової ситуації, тобто саме юридичний факт створює умови для реалізації цивільних прав та обов'язків. Відповідно, відсутність юридичного факту автоматично виключає настання

правових наслідків, що підкреслює його центральну роль у забезпеченні ефективності правового регулювання. Такий підхід дозволяє чітко визначати моменти виникнення, зміни та припинення цивільних прав і обов'язків, що є необхідною умовою забезпечення стабільності правовідносин, передбачуваності правового регулювання та належного захисту інтересів учасників цивільного обігу. [66, с.410].

З точки зору доктрини цивільного права, юридичні факти не слід зводити лише до формальних юридичних подій або вчинків. Вони являють собою складний комплекс соціальних і правових явищ, що характеризуються конкретністю, об'єктивністю та безпосереднім взаємозв'язком із нормами права. Такий підхід підкреслює, що юридичні факти відображають реальні обставини життя, яким закон надає правового значення, і водночас забезпечують зв'язок між поведінкою учасників правовідносин та правовими наслідками їхніх дій. Саме тому вивчення юридичних фактів потребує комплексного підходу, що включає аналіз їхньої природи, ознак, механізмів доказування та правових наслідків, що дозволяє забезпечити належну реалізацію цивільних прав та ефективний захист законних інтересів суб'єктів правовідносин.

Науковий аналіз юридичних фактів передбачає вивчення їхньої природи, основних ознак, класифікаційних характеристик, а також потенційних наслідків для правових відносин. Особливе значення приділяється проблемам доказування юридичних фактів у цивільному процесі, оскільки саме належне і своєчасне підтвердження наявності або відсутності факту визначає ефективність реалізації прав та законних інтересів учасників правовідносин. У цьому контексті судова практика та доктрина наголошують на комплексному підході до встановлення фактів, що дозволяє не лише констатувати юридичний факт, а й оцінити його тривалість, суттєвість і вплив на виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин.

У контексті цивільного законодавства України поняття юридичного факту закріплено в статтях Цивільного кодексу України та інших нормативних актах, що регулюють цивільні відносини. Законодавець визначає, які факти є підставою

для виникнення, зміни або припинення прав та обов'язків, а також встановлює вимоги до доказування і наслідків настання цих фактів. Це забезпечує єдність правового регулювання, передбачуваність правових наслідків та можливість ефективного захисту цивільних прав. Таким чином, юридичні факти у цивільному праві України виконують роль механізму реалізації норм права у практичній площині. Вони є категорією, що поєднує соціальні відносини з правовими наслідками, забезпечуючи можливість правового регулювання конкретних ситуацій. Ознаки юридичних фактів, їхня класифікація та роль у виникненні, зміні та припиненні цивільних правовідносин дозволяють глибше розуміти структуру цивільного права та логіку його функціонування, створюючи основу для подальшого дослідження практичних аспектів застосування юридичних фактів у реальному житті.

Юридичні факти займають центральне місце у системі цивільного права України, оскільки саме вони виступають підставою виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин. Вони визначають межі та зміст суб'єктивних прав і обов'язків учасників правовідносин, забезпечуючи зв'язок між реальною поведінкою осіб та юридично значущими наслідками. Відповідно до загальної теорії права, юридичний факт розглядається як конкретна життєва обставина, настання або припинення якої закон пов'язує з певними правовими наслідками. Такий підхід дозволяє розглядати юридичні факти не лише як формальні події або дії, а як комплекс об'єктивних соціальних та правових явищ, що мають конкретне значення для регулювання цивільних правовідносин. На думку А. Завального «юридичні факти відіграють особливу роль, оскільки саме вони формують динаміку цивільного обороту, забезпечують реалізацію суб'єктивних прав, охорону інтересів учасників приватноправових відносин та стабільність цивільного обігу» [38, с. 40].

Окрім поділу на події та дії, юридичні факти у цивільному праві класифікують і за іншими ознаками. Так, за характером правових наслідків вони поділяються на правоутворюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі. Правоутворюючі факти породжують нові цивільні правовідносини (укладення

договору, відкриття спадщини). Правозмінюючі факти змінюють існуючі правовідносини (зміна умов договору, передача прав вимоги). Правоприпиняючі факти, своєю чергою, зумовлюють припинення прав та обов'язків, наприклад, виконання зобов'язання, смерть боржника, знищення предмета договору.

За кількістю обставин, необхідних для настання правових наслідків, юридичні факти поділяються на одиничні та фактичні склади. Якщо для настання наслідку достатньо одного факту (наприклад, смерті спадкодавця для відкриття спадщини), то маємо справу з одиничним фактом. Якщо ж правові наслідки настають лише внаслідок сукупності фактів (наприклад, укладення, нотаріальне посвідчення та державна реєстрація договору іпотеки), то формується фактичний склад — система взаємопов'язаних юридичних фактів.

У доктрині цивільного права окремо виокремлюють позитивні та негативні юридичні факти. Позитивні юридичні факти характеризуються наявністю конкретних обставин або дій, що породжують правові наслідки, наприклад, укладення договору, сплата коштів, передача майна або подання відповідної заяви. Негативні юридичні факти, навпаки, пов'язані з відсутністю певної події або дії, яка могла б мати правові наслідки, — наприклад, ненастання строку для виконання зобов'язання або невчинення певного акту. Така диференціація дозволяє більш точно визначати момент виникнення, зміни чи припинення цивільних правовідносин та відображає різні способи прояву юридичної дійсності в правовій системі.

Чітка класифікація юридичних фактів має не лише теоретичне, а й практичне значення. Вона дозволяє правозастосувачам правильно визначати момент виникнення прав та обов'язків, обсяг цивільної відповідальності, умови дійсності правочинів тощо. Для судової практики класифікація юридичних фактів має вирішальне значення при встановленні фактів, що мають юридичне значення, та оцінці доказів у цивільних справах. Наприклад, суд, розглядаючи спір про відшкодування шкоди, повинен встановити не лише сам факт її заподіяння, а й характер юридичного факту, що її спричинив — чи це правомірна дія (необережність, випадок), чи неправомірна. Від цього залежить наявність

вини, розмір відшкодування та спосіб його здійснення. Крім того, розуміння природи юридичних фактів має важливе значення для розроблення нових законодавчих актів. Зокрема, у сфері цифровізації цивільного обороту постає потреба в адаптації традиційних підходів до нових форм юридичних фактів, пов'язаних із електронними правочинами, смарт-контрактами, цифровими активами. У цих випадках факти, як зауважує Н. Кузнєцова, що раніше мали виключно матеріальну форму, набувають електронного вигляду, але зберігають юридичну силу [45, с.114]. Отже, юридичні факти у цивільному праві України становлять багатогранну категорію, що відіграє ключову роль у забезпеченні взаємозв'язку між нормами права та фактичними обставинами суспільного життя. Вони слугують підставою виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин, забезпечуючи передбачуваність і стабільність правових наслідків. Класифікація юридичних фактів за різними критеріями — зокрема на події та дії, за правомірністю, тривалістю існування, правовими наслідками, а також за способом встановлення та доказування — дозволяє систематизувати правовий матеріал, розмежувати види правових відносин та уточнити механізми їх регулювання. Такий підхід забезпечує не лише наукову ясність і логічну структурованість, а й практичну ефективність при застосуванні норм цивільного законодавства, дозволяючи забезпечити належний захист прав та законних інтересів учасників правовідносин.

Значення юридичних фактів у цивільному праві полягає в їхній ключовій ролі як невід'ємної умови реалізації цивільних прав, захисту законних інтересів учасників правовідносин та забезпечення стабільності приватноправового обороту. Вони визначають момент настання правових наслідків, формують підґрунтя для виникнення, зміни або припинення правовідносин і сприяють передбачуваності правозастосування. Удосконалення наукового розуміння юридичних фактів та їхньої класифікації залишається важливим напрямом розвитку цивілістичної доктрини України, оскільки сучасні виклики, зокрема впровадження цифрових технологій, трансформація економічних відносин і

модернізація правової системи, потребують точного, системного та гнучкого підходу до визначення та використання юридичних фактів у правовій практиці. Особливе значення юридичних фактів полягає також для **судової практики**, адже саме через них суди встановлюють наявність або відсутність обставин, що мають правові наслідки, визначають момент виникнення, зміни чи припинення цивільних прав і обов'язків, а відтак — приймають обґрунтовані, законні та передбачувані рішення. Точне встановлення юридичних фактів дозволяє уникати помилок у застосуванні норм цивільного права, забезпечує рівновагу між правами і обов'язками сторін та підвищує довіру до судової системи. У цьому контексті розвиток доктринальних положень щодо класифікації, характеристик і доказування юридичних фактів безпосередньо впливає на ефективність і справедливість судового захисту прав громадян та юридичних осіб.

1.3. Юридичні факти-стани як різновид юридичних фактів

У системі юридичних фактів, що становлять підставу виникнення, зміни або припинення цивільних правовідносин, особливе місце займають так звані юридичні факти-стани. На відміну від подій і дій, які мають чітко виражений динамічний характер і відбуваються у певний момент часу, юридичні факти-стани характеризуються своєю тривалістю, стабільністю та постійним впливом на правове становище особи або об'єкта правовідносин. Вони не є одноразовими актами поведінки чи миттєвими обставинами, а відображають певний правовий стан, що триває протягом певного періоду та безперервно породжує юридичні наслідки, доки не припиниться сам стан. Саме тому юридичні факти-стани становлять самостійний різновид юридичних фактів, які мають виняткове значення у цивільному праві України.

Юридичний факт-стан — це наявна в об'єктивній дійсності обставина, що має тривалий, стійкий характер і з якою норми права пов'язують виникнення, зміну чи припинення цивільних прав або обов'язків. На відміну від подій, стан є не одноразовим явищем, а певним процесом, що триває у часі. Так, наприклад,

перебування фізичної особи у шлюбі, володіння майном, постійне місце проживання, перебування в стані непрацездатності або членство в юридичній особі — усе це приклади юридичних фактів-станів. Їхня особливість полягає в тому, що вони створюють або підтримують певні цивільні правовідносини доти, доки триває сам стан, а припинення такого стану автоматично зумовлює припинення відповідних правових наслідків.

Для розуміння юридичних фактів-станів необхідно коротко окреслити загальне поняття юридичного факту. Під юридичним фактом традиційно розуміють конкретну життєву обставину, з якою норма права пов'язує настання певних правових наслідків. Ці обставини класифікують за різними критеріями, зокрема на дії і події, правомірні та неправомірні, індивідуальні та колективні. Проте у цивільному праві, крім цього класичного поділу, важливим є виокремлення юридичних фактів за їх часовими характеристиками – одноактні (миттєві) та тривалі. Саме до тривалих юридичних фактів належать юридичні стани, які можуть існувати протягом значного періоду, безперервно породжуючи або підтримуючи певні цивільні правовідносини.

Науковці вважають, що юридичні факти-стани виконують роль так званих «фонових» юридичних умов, які забезпечують стабільність правового статусу суб'єктів цивільного права. Якщо дія чи подія викликає певний юридичний результат одноразово, то стан зумовлює безперервний правовий ефект. Саме тривалість і сталість відрізняють цей різновид юридичних фактів від інших. Так, перебування у трудових відносинах, володіння майном, непрацездатність або батьківство — це обставини, які не мають фіксованого моменту завершення дії (доки вони не припиняться), але протягом усього періоду свого існування спричиняють постійні правові наслідки.

У теорії цивільного права юридичні факти-стани розглядаються як певна проміжна ланка між діями та подіями. Вони можуть виникати як унаслідок вольових дій суб'єктів (наприклад, вступ у шлюб, набуття членства в організації, укладення договору найму житла, після чого виникає стан користування майном), так і без участі волі людини. Таким чином, юридичні факти-стани

можуть бути як результатом дії, так і результатом події, але їхня специфіка полягає саме у тривалості існування та неперервності правових наслідків.

Станам притаманна низка ознак, що дозволяють виділити їх як окремий різновид юридичних фактів. По-перше, це тривалість у часі: юридичний стан існує певний період, а іноді й невизначено довго, доки не виникне інший юридичний факт, який його змінює або припиняє (наприклад, розірвання шлюбу, зміна громадянства, відновлення дієздатності). По-друге, юридичний стан характеризується відносною стійкістю: він не змінюється щоденно, а зберігається до настання спеціальних обставин, передбачених законом. По-третє, стан у багатьох випадках є комплексною характеристикою суб'єкта, яка впливає відразу на кілька груп прав та обов'язків – як особистих немайнових, так і майнових. Так, статус фізичної особи як підприємця, статус учасника товариства, стан батьківства, перебування у трудових відносинах, стан спільного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу – усі ці стани мають багатомірний вплив на цивільно-правовий статус суб'єкта.

Особливість юридичних фактів-станів полягає також у тому, що вони нерідко «опосередковують» дію інших юридичних фактів. Наприклад, повна цивільна дієздатність особи пов'язана з досягненням певного віку та, за загальним правилом, стає юридичним станом, з яким пов'язується можливість самостійно укладати будь-які договори, нести відповідальність, здійснювати підприємницьку діяльність. Сам факт досягнення відповідного віку має ознаки події, але саме стан повноліття у подальшому слугує необхідною умовою для виникнення численних правовідносин [55, с.56]. Аналогічно, інвалідність підтверджується рішенням медико-соціальної експертної комісії, але надалі саме стан інвалідності зумовлює можливість отримання певних соціальних виплат, пільг, додаткових гарантій у сфері праці, захисту прав споживачів тощо.

Особливо важливу роль юридичні факти-стани відіграють у сфері цивільної правоздатності та дієздатності. Наприклад, стан повноліття є юридичним фактом, з настанням якого фізична особа набуває повної цивільної дієздатності. Аналогічно, стан обмеження дієздатності або визнання особи

недієздатною створює відповідні правові наслідки доти, доки цей стан не буде змінено або скасовано судом. У таких випадках стан виступає підставою для визначення правового статусу особи та обсягу її прав і обов'язків.

Ще одним показовим прикладом юридичного факту-стану є перебування у шлюбі. Від моменту державної реєстрації шлюбу між подружжям виникає певний стан — сімейно-правовий, який безперервно породжує низку цивільних наслідків: спільність майна подружжя, право на утримання, спадкові права, відповідальність за зобов'язаннями. Ці правові наслідки тривають доти, доки існує сам шлюбний стан, і припиняються з моменту розірвання шлюбу чи смерті одного з подружжя. Таким чином, юридичний факт-стан не обмежується моментом виникнення, а має пролонговану дію в часі.

У сфері речових прав юридичні факти-стани також мають особливе значення. Володіння майном, яке може бути законним або незаконним, є типовим прикладом стану, що має юридичне значення. Залежно від тривалості та характеру володіння, закон пов'язує з ним різні наслідки — від виникнення права власності внаслідок набувальної давності ст. 344 Цивільного кодексу України? до відповідальності за неправомірне користування чужим майном. У цьому контексті юридичний факт-стан виражає безперервність фактичного панування над річчю, яке визнається правом настільки значущим, що може породжувати або припиняти речові права [3, ст 344].

До категорії юридичних фактів-станів належать також обставини соціального або фізичного характеру, які визначають правове становище особи. Так, стан родинних зв'язків (батьківство, опіка, піклування), місце проживання, стан непрацездатності, хвороби або вагітності мають прямі правові наслідки. Наприклад, вагітність матері може бути підставою для продовження строку дії трудового договору або надання певних соціальних пільг, а стан інвалідності визначає право на пенсійне забезпечення чи соціальну допомогу.

Варто зазначити, що юридичні факти-стани часто виступають елементами фактичних складів — комплексів юридичних фактів, необхідних для виникнення чи припинення правовідносин. Наприклад, для виникнення права на пенсію за

віком необхідно настання одночасно кількох фактів: досягнення відповідного вік, наявність трудового стажу, подання заяви про призначення пенсії. У цій системі стан виступає базовою умовою, що підтверджує наявність правових підстав для реалізації суб'єктивного права.

З позиції темпорального аспекту, юридичні факти-стани характеризуються тим, що їхня дія не має чітко окресленого моменту завершення, а триває доти, доки існують об'єктивні умови, що підтримують стан. Цим вони відрізняються від подій, які мають початок і кінець, та від дій, які здійснюються одноразово. Наприклад, володіння річчю або перебування у шлюбі може тривати роками чи десятиліттями, при цьому породжуючи сталі правові наслідки. Така тривалість зумовлює особливе значення юридичних фактів-станів у забезпеченні стабільності цивільного обороту та неперервності цивільних правовідносин.

З точки зору правової природи, юридичні факти-стани мають подвійний характер. З одного боку, вони відображають реальні, фактичні обставини існування людини або речі у певному стані. З іншого боку, вони набувають юридичного значення лише тоді, коли визнаються законом як підстави для настання правових наслідків. Так, саме норми цивільного законодавства надають правове значення таким станам, як постійне проживання, володіння, шлюб, непрацездатність тощо. Отже, юридичний факт-стан є синтезом фактичної і нормативної складових: він базується на об'єктивній дійсності, але набуває юридичного змісту лише в межах правового регулювання.

Наукова дискусія щодо юридичних фактів-станів триває в українській цивілістиці вже кілька десятиліть. Деякі автори вважають, що стан не слід виділяти як окремий різновид юридичних фактів, оскільки він є лише специфічною формою події або наслідком дії. Інші ж, навпаки, підкреслюють його автономність, зазначаючи, що жодна інша категорія юридичних фактів не відображає безперервного характеру правових наслідків так чітко, як стан. Позиція більшості сучасних учених, наприклад О. Ромовської, зводиться до того, що юридичні факти-стани повинні визнаватися самостійним видом юридичних

фактів, оскільки вони мають власну природу, особливу часову тривалість і стабільний вплив на цивільні правовідносини [57, с.51].

У законодавчій практиці України юридичні факти-стани знаходять широке застосування. Цивільний кодекс України, хоч і не дає прямого визначення поняття «стану», проте оперує ним у низці норм. Зокрема, у статтях, що стосуються дієздатності фізичних осіб, ст. 30–34, йдеться про стан психічного здоров'я або віку особи; у статті 405 — про стан спільного проживання членів сім'ї; у статті 1216 — про стан родинних зв'язків як умову спадкування [3, ст. 405, ст. 1216]. Таким чином, навіть без прямого термінологічного закріплення, законодавець визнає фактичне існування та юридичну значущість таких станів.

Юридичні факти-стани мають надзвичайно велике значення для стабільності цивільного обороту. Саме завдяки їм забезпечується тривалість правових зв'язків між суб'єктами, підтримується неперервність майнових і особистих немайнових відносин, гарантується реалізація суб'єктивних прав. Вони створюють передумови для передбачуваності правових наслідків, що є основою правової визначеності — одного з ключових принципів цивільного права. Отже, юридичні факти-стани є особливим різновидом юридичних фактів, які характеризуються тривалістю, стабільністю та постійним породженням правових наслідків. Вони можуть виникати як унаслідок дій, так і подій, але завжди мають безперервний характер.

Завдяки своїй природі юридичні факти-стани забезпечують сталість цивільних правовідносин, формують правовий статус особи та створюють основу для реалізації і захисту цивільних прав у часі. Їхнє теоретичне осмислення і практичне застосування є важливим напрямом розвитку сучасної цивілістики України, особливо в умовах динамічних соціально-економічних змін і розширення кола правових станів, пов'язаних із цифровими, сімейними, майновими та соціальними правовідносинами.

Висновки до Розділу 1

Узагальнюючи результати проведеного дослідження щодо юридичних фактів у цивільному та сімейному праві України, слід зазначити, що юридичні

факти становлять ключовий елемент механізму правового регулювання, адже саме вони забезпечують практичну дію правових норм. Юридичний факт доцільно розглядати не лише як життєву обставину, з якою закон пов'язує певні правові наслідки, але й як концептуальний місток між фактичною поведінкою суб'єктів та абстрактними правовими конструкціями. Лише завдяки наявності юридичного факту можливим стає виникнення, трансформація або припинення цивільних правовідносин, що підкреслює його визначальну роль у структурі правового регулювання.

Поділ юридичних фактів на події та дії, правомірні та неправомірні, а також на правоутворюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі має важливе методологічне значення. Така класифікація дозволяє значно точніше визначати юридичні наслідки кожної конкретної ситуації, правильно встановлювати момент виникнення чи припинення прав та обов'язків, а також забезпечувати відповідність правового реагування фактичним обставинам. Особливої уваги в контексті цивільного права заслуговують правомірні дії, адже саме вони найчастіше стають підставою виникнення договірних, речових та зобов'язальних правовідносин, визначаючи динаміку приватноправового обороту.

Важливим результатом проведеного аналізу є розкриття змісту юридичних фактів-станів як особливого різновиду юридичних фактів, що характеризуються тривалістю існування та системним впливом на правовий статус особи. Такі стани, як володіння майном, перебування у шлюбі, непрацездатність чи місце проживання, формують стабільне нормативне тло цивільних правовідносин. Вони не породжують правові наслідки одномоментно, а визначають їх упродовж усього часу свого існування, забезпечуючи сталість та передбачуваність цивільного обороту.

Окремим підсумком проведеного дослідження є усвідомлення значущості юридичних фактів у доказовому процесі. Для суду важливим є не лише існування певної життєвої обставини, а й можливість її достовірного підтвердження належними та допустимими доказами. Фактично суд відтворює зміст юридично

значущих обставин та співвідносить їх із нормами матеріального права, що безпосередньо впливає на законність і справедливість судового рішення. Тому юридичні факти у цивільному праві поєднують регулятивну та процесуальну функції, будучи водночас передумовою виникнення правовідносин і базисом їхнього судового захисту.

Таким чином, результати дослідження переконливо свідчать, що юридичні факти — у всій різноманітності їхніх форм та проявів — становлять фундаментальну основу функціонування цивільного права. Вони забезпечують зв'язок між нормою та реальністю, стабільність правового статусу суб'єктів і можливість ефективного судового захисту, що визначає їхню ключову роль у системі приватноправового регулювання.

РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНІ ФАКТИ–СТАНИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

2.1. Юридичні факти-стани, що впливають на виникнення правосуб'єктності

У системі цивільного права України юридичні факти виступають ключовими передумовами виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин, оскільки саме вони створюють підґрунтя для реалізації прав та виконання обов'язків учасників правового обороту. Серед усіх категорій юридичних фактів особливе значення мають юридичні факти-стани, які вирізняються тривалістю, стабільністю та певною незалежністю від волі суб'єктів. Вони формують постійне правове становище осіб або об'єктів, на основі якого виникають або трансформуються цивільні права та обов'язки, і забезпечують передбачуваність правовідносин у часі. Завдяки цим фактам правові наслідки не залежать від одноразових або випадкових подій, що дозволяє зберігати сталість цивільного обороту та мінімізує ризики непередбачуваних змін у правовому статусі учасників правовідносин. На відміну від юридичних дій, які мають разовий і завершений характер, юридичні факти-стани тривають у часі і визначають правовий статус особи, її здатність виступати учасником цивільних правовідносин. Вони формують стабільну основу правосуб'єктності, оскільки безпосередньо впливають на можливість особи бути носієм цивільних прав і обов'язків, а також визначають межі реалізації цих прав у конкретних ситуаціях. Завдяки цьому стани забезпечують сталість цивільного обороту та передбачуваність правових наслідків для учасників правовідносин, створюючи умови для ефективного застосування норм цивільного права у практиці.

Юридичні факти-стани становлять ключовий елемент механізму цивільно-правового регулювання, оскільки саме вони визначають вихідні характеристики особи як учасника правовідносин, формуючи її правосуб'єктність. Ці стани відображають тривалі, стабільні та об'єктивні обставини існування людини, на

основі яких закон визначає умови виникнення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків. На відміну від разових дій чи подій, юридичні факти-стани не мають моментального характеру, а існують у часі, створюючи сталу правову основу участі людини у цивільному обороті.

Одним із базових фактів-станів, що визначає правосуб'єктність, є народження фізичної особи, ст. 25 ЦК України. Саме з цим моментом пов'язується виникнення цивільної правоздатності та початок можливості особи вступати у правовідносини. Народження не лише позначає біологічний початок життя, а й відкриває для особи юридичний простір реалізації своїх прав, забезпечуючи їй перше та найважливіше цивільно-правове становище.

Важливим юридичним фактом-станом є вік фізичної особи, який визначає рівень її правової зрілості ст. 34-35 ЦК України. Цей стан впливає на можливість самостійно реалізовувати свої права та виконувати обов'язки. Досягнення певного віку обумовлює набуття повної, часткової або обмеженої дієздатності. Таким чином, вік є динамічним, але водночас тривалим юридичним станом, що послідовно розширює межі правосуб'єктності.

Стан здоров'я фізичний або психічний особи також має глибокий вплив на її правовий статус, оскільки здатність до усвідомлення та контролю власних дій є необхідною умовою участі у цивільних правовідносинах. Тривалий розлад здоров'я може стати підставою для обмеження дієздатності чи визнання особи недієздатною. Цей факт-стан відрізняється особливою значущістю, оскільки він впливає не лише на обсяг прав і обов'язків, а й на гарантії правового захисту найбільш вразливих осіб.

Сімейний стан визначає правове становище людини у системі сімейних відносин і, відповідно, впливає на її цивільні права у сфері майнових та особистих немайнових відносин, ст. 21 СК України. Шлюб, розірвання шлюбу, наявність дітей чи обов'язок щодо їх утримання — це тривалі обставини, які формують характер майнових правовідносин між членами сім'ї. Сімейний стан виступає одним із ключових факторів, що визначають обсяг прав на утримання, спадкування чи спільну сумісну власність.

Не менш значущим є факт-стан місця проживання особи. Це не просто фактичне перебування у певній місцевості, а юридично значимий критерій, який визначає сферу дії цивільних прав: застосовне законодавство, порядок сплати податків, виконання зобов'язань, доступ до соціальних гарантій, юрисдикцію суду. Місце проживання створює правовий центр життєдіяльності особи, що має системний вплив на її правосуб'єктність.

Факт смерті особи або оголошення її померлою є юридичним станом, що завершує цивільну правоздатність та дає початок новим правовідносинам — спадковим. Ці стани мають принципове значення для врегулювання долі майна, визначення прав спадкоємців та припинення особистих обов'язків суб'єкта.

Окрему групу становлять стани, пов'язані з особливим правовим становищем особи — наприклад, статус біженця чи особи без громадянства. Вони формують специфічний обсяг прав та гарантій, визначають умови перебування особи на території України і впливають на її участь у цивільному обороті.

Отже, юридичні факти-стани є базисом правового існування людини у цивільних правовідносинах. Вони визначають вихідні параметри правосуб'єктності, формують зміст та обсяг цивільних прав і обов'язків, а також слугують критеріями для правильного застосування правових норм у практичній діяльності. Саме завдяки їх комплексному впливу забезпечується узгоджене функціонування цивільно-правового механізму та справедливе врегулювання соціальних відносин.

Юридичні факти-стани доцільно розглядати як тривалі обставини, з існуванням яких закон пов'язує виникнення, зміну або припинення правосуб'єктності, а також перехід суб'єктивних цивільних прав із «потенційного» у «реалізований» стан. На думку В. Кравчука юридичні факти-стани відрізняються від подій і дій не лише часовою протяжністю, а й здатністю «пропускати крізь себе» цілу сукупність правовідносин, зумовлюючи їх динаміку у часовому вимірі [44, с.48]. Н. Кузнецова зауважке: «саме через стани забезпечується стійкий зв'язок між фактичним соціальним станом особи (її

віком, сімейним становищем, громадянством, станом здоров'я тощо) та обсягом її цивільної правосуб'єктності» [45, с.113].

Судова практика підтверджує ключові теоретичні ознаки юридичних фактів-станів: тривалість, відносну стабільність, відокремленість від разової події та здатність впливати на права і обов'язки протягом усього періоду їх існування. У постанові Великої Палати Верховного Суду від 10 квітня 2019 р. у справі № 320/948/18 наголошено, що для визнання певної обставини юридичним фактом-станом недостатньо одноразової події; має бути встановлена реальна, підтверджена доказами тривала ситуація, з якою закон пов'язує настання правових наслідків [8]. Аналогічно у постанові Великої Палати від 18 грудня 2019 р. у справі № 370/2898/16 підкреслено, що юридичне значення має саме стан, який безперервно впливає на суб'єктивні права, а не сукупність формальних позначок у реєстрах [10].

У приватноправовій площині юридичні факти-стани визначають співвідношення правоздатності та дієздатності, а також межі самостійної участі фізичної особи у цивільному обігу. Велика Палата Верховного Суду в постанові від 11 вересня 2024 р. у справі № 201/5972/22 виокремила вік, сімейний статус та опіку як триваючі стани, що «вмикають» або «звужують» можливість самостійного набуття й здійснення цивільних прав [9]. У постанові Верховного Суду від 31 січня 2024 р. у справі № 953/2790/23 суд акцентував, що встановлення недієздатності не зводиться до констатації медичного факту, а означає формування спеціального правового режиму реалізації суб'єктивних прав через інститут опіки, що безпосередньо змінює обсяг дієздатності як елемента правосуб'єктності [20].

До так званих «конституювальних» станів належать безвісна відсутність, оголошення особи померлою, набуття статусів, що потребують юрисдикційного підтвердження (наприклад, встановлення опіки, статусу безвісно відсутньої особи, окремих видів публічно-правового статусу). У постанові Верховного Суду від 14 грудня 2022 р. у справі № 180/2132/21 сформульовано важливу для доктрини тезу: реєстраційні записи та посвідчувальні документи мають

допоміжний характер, якщо закон вимагає судового встановлення стану; визначальною є доказова картина тривалої реальності [13]. Аналогічний підхід простежується в постанові Верховного Суду від 22 березня 2023 р. у справі № 207/1523/22, де для підтвердження статусів, пов'язаних із переміщенням чи сімейними відносинами, пріоритет надано доказам безперервності та стійкості фактичної ситуації [16]. Це загалом відповідає теоретичним підходам до юридичних фактів-станів як таких, що не можуть бути зведені до одного формального реквізиту [38, с.21].

Особливо наочно правова природа станів виявляється у сімейних правовідносинах. У постанові Великої Палати Верховного Суду від 22 серпня 2018 р. у справі № 644/6274/16-ц наголошено, що шлюб, усиновлення та встановлення батьківства мають характер тривалих станів, якими зумовлено виникнення комплексу майнових та особистих немайнових прав; доведення має стосуватися саме стану, а не лише набору формальних реєстраційних актів [12]. Постанова Верховного Суду від 3 квітня 2024 р. у справі № 405/2419/23 підсилює цей підхід, наголошуючи на впливі фактичної сталості сімейних відносин на обсяг процесуальної легітимації законних представників дитини [19]. Як зазначає В. Ковальська «сімейно-правові стани (подружній статус, спорідненість, опіка, піклування) послідовно розглядаються як ключові юридичні факти-стани, що структурують весь масив сімейних правовідносин» [42, с.164].

Стани, пов'язані зі здоров'ям, психічним станом і свободою волі, змінюють дієздатність і вимагають від суду особливої уважності та пропорційності обмежень. Велика Палата Верховного Суду у згаданій постанові від 11 вересня 2024 р. у справі № 201/5972/22 приділила увагу саме тривалості розладу чи залежності та необхідності періодичного перегляду встановлених обмежень [9]. У постанові Верховного Суду від 31 січня 2024 р. у справі № 953/2790/23 окреслено стандарт доказування стану: перевага надається комплексним доказам, що відображають безпосередню реальність (висновки експертів, медичні документи, акти органів опіки, показання свідків про

повсякденну поведінку) [20]. Таке розуміння узгоджується з доктринальними підходами, згідно з якими зміна або звуження цивільної дієздатності може ґрунтуватися лише на стійких, належно підтверджених станах, а не на фрагментарних фактах [56, с.49].

До публічно-правових станів, що мають безпосередній цивільно-правовий ефект, належать громадянство, місце проживання, статус внутрішньо переміщеної особи, учасника бойових дій, військовослужбовця тощо. Такі стани пов'язуються із застосуванням спеціальних законів, зокрема Закону України «Про громадянство України» та Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового захисту» [4; 5]. У постанові Великої Палати Верховного Суду від 18 січня 2024 р. у справі № 560/17953/21 підкреслено, що формальна наявність чи відсутність документа не є вирішальною, якщо доведено фактичний тривалий стан, з якого випливають специфічні правові наслідки (юрисдикція, підсудність, соціальні гарантії) [11]. Подібний підхід застосовано і в постанові Верховного Суду від 20 листопада 2024 р. у справі № 179/986/23, де суд допустив альтернативні джерела доказування статусу, коли традиційні документи об'єктивно недоступні [15]. В. Гордєєв підкреслює міжгалузевий характер таких станів, оскільки вони одночасно впливають на реалізацію публічно-правових і приватноправових приписів [33, с.211].

Правосуб'єктність юридичних осіб прямо залежить від станів створення, державної реєстрації, реорганізації, банкрутства й припинення, які закон пов'язує з існуванням у Єдиному державному реєстрі відповідного запису [3]. У постанові Верховного Суду від 26 червня 2025 р. у справі № 760/14564/24 окреслено пріоритет публічного реєстру для підтвердження стану юридичної особи за відсутності зловживань; водночас суд допускає «проникнення крізь форму» у випадку очевидної фіктивності чи використання статусу для ухилення від відповідальності [18]. На перетині реєстрових і фактичних даних постановою Верховного Суду від 2 вересня 2020 р. у справі № 552/2742/19 підтверджує можливість доведення фактичної неактивності органів управління як індикатора стану, що впливає на процесуальну легітимацію [14].

Смерть та оголошення особи померлою становлять крайні юридичні факти-стани, що припиняють правосуб'єктність фізичної особи та запускають спадкові наслідки. У вже згаданій постанові Великої Палати від 22 серпня 2018 р. у справі № 644/6274/16-ц сформульовано критерії оголошення особи померлою: тривала відсутність відомостей, поєднана з обставинами, які об'єктивно загрожували життю; з моменту набрання рішенням законної сили виникає новий стан, що змінює суб'єктний склад правовідносин [12]. У свою чергу, постанова Верховного Суду від 3 квітня 2024 р. у справі № 405/2419/23 акцентує на можливості «ревіталізації» правосуб'єктності у разі з'явлення особи та скасування відповідного рішення [19]. І. Тарасенко підкреслює, що такі стани мають подвійний характер: з одного боку, вони є передумовою припинення суб'єктивних прав, з іншого — базою для виникнення нових прав у спадкоємців та інших осіб [61, с.256].

Процесуальні наслідки юридичних фактів-станів проявляються у визначенні належного позивача чи відповідача, вирішенні питань правонаступництва та підсудності. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 квітня 2019 р. у справі № 320/948/18 підкреслює, що право на позов прив'язане до існування стану, з яким закон пов'язує виникнення охоронюваного інтересу [8]. У постанові Верховного Суду від 22 березня 2023 р. у справі № 290/289/22-ц конкретизовано, що заміна неналежної сторони та правонаступництво можливі лише за доведеності статусних змін (ліквідація, реорганізація, смерть), які мають характер триваючого стану [17]. У постанові Верховного Суду від 22 березня 2023 р. у справі № 207/1523/22 суд додатково наголосив, що для визначення підсудності, призначення соціальних виплат чи вирішення сімейних спорів вирішальне значення має фактичний «центр життєвих інтересів», а не формальна реєстрація місця проживання [16]. Ці підходи спираються на напрацьовані процесуально-правові доктрини щодо встановлення станів у порядку окремого провадження [63, с.25].

Стандарт доказування для юридичних фактів-станів відрізняється від стандарту для разових подій. У постанові Верховного Суду від 14 грудня 2022 р.

у справі № 180/2132/21 підкреслено, що суд повинен надавати перевагу доказам, які відображають тривалість явища та його вплив на здатність особи усвідомлювати свої дії й керувати ними (звітність органів опіки, медичні висновки, свідчення про повсякденну поведінку) [13]. У постанові від 31 січня 2024 р. у справі № 953/2790/23 зазначено, що метою такого підходу є досягнення матеріальної істини щодо стану, від якого залежить обсяг дієздатності [20]. На це звертає увагу й доктрина, підкреслюючи, що саме для станів найбільш характерна необхідність комплексного, а не фрагментарного доказування [49, с.30].

В умовах повномасштабної збройної агресії та введення в Україні воєнного стану відповідно до Указу Президента від 24 лютого 2022 року № 64/2022 воєнний стан сам по собі набуває рис юридичного факту-стану, який змінює правове середовище функціонування цивільних правовідносин. На думку С. Коваленко, воєнний стан – це тривалий зовнішній фактор, який впливає на можливість реалізації суб'єктивних прав, виконання зобов'язань та дотримання процесуальних строків [41, с.60]. Огляд судової практики розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення під час дії воєнного стану, демонструє адаптацію традиційних підходів до оцінки доказів і посилення значення альтернативних джерел інформації (показання свідків, електронні повідомлення, військові документи) [23]. При цьому зберігає чинність і базовий орієнтир, закріплений ще в постанові Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31 березня 1995 р., про необхідність чіткого відокремлення фактів-станів від разових подій у порядку окремого провадження [26].

У практиці воєнного часу особливу увагу приділено встановленню таких юридичних фактів-станів, як народження, смерть, місце проживання чи перебування особи на територіях активних бойових дій або тимчасової окупації. Нерідко у зв'язку з руйнуванням інфраструктури і неможливістю роботи органів ДРАЦС суди визнають факт народження чи смерті на підставі сукупності непрямих доказів. У постановках, прийнятих у справах № 161/9609/22 та № 759/7001/22, Верховний Суд виходив із того, що відмова в реєстрації подібних

фактів через обставини воєнного часу не може призводити до фактичної втрати прав, які пов'язуються із тривалим сімейним або особистим станом [24; 25]. Таким чином, воєнний стан актуалізував значення юридичних фактів-станів як інструменту збереження безперервності цивільних правовідносин навіть за надзвичайних умов.

Зважаючи на зазначене, на рівні як доктрини, так і судової практики сьогодні формується цілісна модель розуміння юридичних фактів-станів. Її основою є, по-перше, пріоритет реальної тривалості та фактичної сталості над формальною фіксацією; по-друге, вимога пропорційності та періодичного перегляду статусів, що обмежують дієздатність; по-третє, реєстрова визначеність для юридичних осіб із можливістю «пронизати» форму за очевидної фіктивності або зловживання правом [44, с.48]. Юридичні факти-стани, таким чином, виступають не лише технічною передумовою реалізації правосуб'єктності, а й інструментом правової охорони особистості, який забезпечує включення особи – фізичної чи юридичної – до цивільного обігу та захист від неправомірних обмежень або ігнорування її реального правового стану.

2.2. Юридичні факти-стани, що впливають на здійснення цивільних прав

Юридичні факти-стани у цивільному праві доцільно розуміти як тривалі, відносно стабільні обставини, з існуванням яких закон пов'язує виникнення, зміну або припинення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків. На відміну від разових дій чи подій, вони характеризуються протяжністю у часі й здатністю впливати на правове становище особи протягом усього періоду свого існування. Вихідним нормативним орієнтиром є ст. 11 Цивільного кодексу України, яка закріплює загальне правило про виникнення, зміну та припинення цивільних правовідносин у зв'язку з юридичними фактами [3, ст. 11]. У науковій літературі наголошується, що саме факти-стани забезпечують зв'язок між фактичним

соціальним становищем суб'єкта та його правосуб'єктністю, «пропускаючи крізь себе» значний масив правовідносин у часовому вимірі [44, с.50].

Коло юридичних фактів-станів, що впливають на здійснення цивільних прав, охоплює як особисті, так і майнові та статусні характеристики: правоздатність і дієздатність фізичної особи, сімейний статус, громадянство, членство в організаціях, постійне місце проживання, фактичне проживання однією сім'єю без шлюбу, стан здоров'я та інші стани, що визначають обсяг можливої та реально здійснюваної участі у цивільному обігу. У цьому сенсі юридичні факти-стани є «несучими» для реалізації суб'єктивних прав: наприклад, шлюб зумовлює особливий майновий режим між подружжям, обмежена дієздатність окреслює, які правочини можуть бути вчинені лише за згодою представника, а громадянство або статус біженця впливають на доступ до окремих благ і гарантій.

У доктрині запропоновано різні підходи до класифікації юридичних фактів-станів. Зокрема, виокремлюють стани, носієм яких є фізична особа (вік, сімейний статус, стан здоров'я, громадянство), юридична особа (стан створення, реорганізації, ліквідації), колективні суб'єкти та держава як особливий носій публічно-правових станів [72, с.93]. За походженням розрізняють соціальні (пов'язані з поведінкою людей і соціальними зв'язками) й технічні стани (пов'язані з функціонуванням майна, об'єктів інфраструктури тощо). За правовим призначенням факти-стани поділяють на такі, що мають загальноправове значення (наприклад, правоздатність, громадянство), та такі, що відіграють роль переважно в межах окремої галузі — сімейного, трудового, житлового права. У наукових роботах наголошується, що саме правильне розуміння структури й класифікації цих станів дозволяє коректно застосовувати їх як елементи юридичного механізму регулювання.

Як зауважує М. Пленюк «за характером впливу на динаміку правовідносин юридичні факти-стани можуть бути правопороджуючими (шлюб, усиновлення, встановлення опіки), правозмінюючими (набуття обмеженої дієздатності, зміна громадянства, зміна місця постійного проживання) і правоприпиняючими

(смерть фізичної особи, припинення юридичної особи, припинення громадянства)» [52, с.123]. Вони рідко «працюють» ізольовано: зазвичай відображаються у складі фактичних комплексів (фактичних складів), до яких можуть входити як разові події, так і інші стани.

З погляду позитивного права, до юридичних фактів-станів, що безпосередньо впливають на здійснення цивільних прав, належать, зокрема, сімейні стани (шлюб, усиновлення, спорідненість), закріплені у Сімейному кодексі України, стани, що випливають із актів цивільного стану (народження, смерть, зміна імені), а також статуси, пов'язані з громадянством, біженством, додатковим захистом [4; 5]. Важливе місце посідає постійне місце проживання як стан, від якого залежить підсудність спорів, коло спадкоємців, доступ до певних соціальних гарантій. Правова доктрина підкреслює, що для цивільного права принципове значення має саме «центр життєвих інтересів», а не формальна реєстрація, що узгоджується із сучасною судовою практикою [56, с.49].

Реалізація юридичних фактів-станів неможлива без належного механізму їх фіксації. Значна частина таких станів підлягає державній реєстрації (акти цивільного стану, реєстрація шлюбу, смерті, зміни імені, створення юридичної особи) або встановленню у судовому порядку, коли документ не видавався, втрачений чи об'єктивно не може бути відновлений. Відповідно до ст. 256–259 Цивільного процесуального кодексу України справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, розглядаються в порядку окремого провадження, а у науці цивільного процесу підкреслюється, що саме для фактів-станів цей порядок є найбільш типовим, оскільки не завжди передбачає спір про право [63, с.21].

Сучасна судова практика щодо юридичних фактів-станів, які впливають на здійснення цивільних прав, розвивається у тісному зв'язку з доктринальними підходами. Перше коло питань стосується меж застосування окремого провадження. Велика Палата Верховного Суду у постанові від 10 квітня 2019 р. у справі № 320/948/18 визначила базове правило: якщо заява фактично спрямована на оскарження рішень чи дій суб'єкта владних повноважень або на

встановлення підстав для публічно-правового статусу, така вимога не підлягає розгляду в цивільному судочинстві як справа про встановлення факту [8]. Цей підхід узгоджується з позицією процесуалістів, які наголошують, що окреме провадження має використовуватися як інструмент підтвердження фактів, без яких особа не може реалізувати своє приватне право, а не як заміник адміністративного оскарження рішень органів влади [63, с.28].

Водночас у постанові від 22 серпня 2018 р. у справі № 644/6274/16-ц Велика Палата визнала можливим у порядку окремого провадження встановлювати факт проживання однією сім'єю з військовослужбовцем, якщо це потрібно для реалізації конкретного приватного права (наприклад, отримання виплат як членом сім'ї) і відсутній спір про законність відмови органу чи інший публічно-правовий конфлікт [12]. Такий підхід кореспондує з висновками дослідників сімейно-правових станів, які розглядають фактичне проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу як юридичний факт-стан, здатний породжувати цілий комплекс майнових та особистих немайнових прав та інтересів [42; 31].

Особливої ваги юридичні факти-стани набули у зв'язку з воєнними подіями останніх років. У доктрині підкреслюється, що воєнний стан, запроваджений відповідно до Конституції та спеціального законодавства, має ознаки правового стану, який пронизує весь механізм реалізації цивільних прав, змінюючи умови доступу до правосуддя, виконання зобов'язань, дотримання процесуальних строків [41, с.61]. У постанові Верховного Суду від 14 грудня 2022 р. у справі № 180/2132/21 було дозволено в межах одного провадження встановлювати сукупність фактів-станів (родинний зв'язок, смерть особи на тимчасово окупованій території, приналежність до кола членів сім'ї), коли їх неподільність зумовлена необхідністю реалізації приватного права, а традиційні шляхи підтвердження об'єктивно ускладнені [13]. У коментованому огляді судової практики щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення в умовах воєнного стану, окремо наголошено на допустимості використання

альтернативних засобів доказування (електронні документи, свідчення очевидців, військові довідки) [23].

Подібний підхід відтворено у постанові Верховного Суду від 3 квітня 2024 р. у справі № 405/2419/23, де, вирішуючи питання, що впливало на спадкові права (наприклад, постійне проживання із спадкодавцем або належність до кола спадкоємців), суд з'ясував, чи існує реальний спір про право. Якщо прав інших осіб не зачіпається і спору немає, окреме провадження визнається належним шляхом навіть за наявності кількох заповітів, за умови належного залучення заінтересованих осіб [19]. У науковій літературі такі справи розглядаються як типові приклади, де юридичні факти-стани (спільне проживання, сімейний статус) є передумовою здійснення спадкових прав і водночас не трансформуються у спір про суб'єктивне право [49, с.29].

Окремий блок становлять справи, пов'язані з вимушеним переселенням та статусом внутрішньо переміщених осіб. Верховний Суд у постанові від 22 березня 2023 р. у справі № 207/1523/22 визнав, що конкретна причина внутрішнього переміщення (збройна агресія, окупація, переслідування) може бути предметом встановлення як юридичного факту-стану, якщо від цього залежить реалізація приватного права заявника і спеціальна процедура підтвердження такої причини на рівні закону не врегульована [16]. Суд прямо зазначив, що доступ до суду не може бути заблокований формальним посиланням на довідку внутрішньо переміщеної особи, якщо сам зміст правовідносин вимагає фіксації причини переміщення як юридично значущого стану. Наукові дослідження впливу воєнного стану на цивільні правовідносини підтримують цю лінію, підкреслюючи потребу у гнучкому підході до доказування станів, пов'язаних із переміщенням, службою, втратою документів.

Суттєвий розвиток отримав і підхід до юрисдикційного розмежування у справах про встановлення статусу члена сім'ї загиблого військовослужбовця. У постанові Великої Палати Верховного Суду від 18 січня 2024 р. у справі № 560/17953/21 Палата відступила від ранніших висновків, зазначивши, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, можуть розглядатися як

у позасудовому, так і в судовому порядку; рішення, прийняті в позасудовому порядку, підлягають оскарженню до адміністративних судів, а факти, які належить установлювати судом, вирішуються судами цивільної юрисдикції [11]. Якщо спору про законність відмови у виплаті немає, заява про віднесення до кола членів сім'ї загиблого розглядається в окремому провадженні судом загальної юрисдикції. Ця позиція значною мірою узгоджується з висновками доктрини про необхідність забезпечення ефективного доступу до механізмів фіксації сімейних станів, що безпосередньо пов'язані із здійсненням цивільних прав на допомогу та соціальні гарантії.

До такої логіки примикає й постанова Верховного Суду від 20 листопада 2024 р. у справі № 179/986/23, де окреслено процесуальні орієнтири для вибору належного способу захисту: окреме провадження можливе за відсутності спеціальної позасудової процедури й за відсутності реального спору про право; якщо ж орган відмовляє або необхідно перевірити правомірність його рішень, належним шляхом є адміністративний позов [15]. Водночас суд наголосив, що встановлення «сімейності» як факту-стану може відбутися у цивільному процесі, коли це є лише передумовою реалізації приватного права і немає публічно-правового конфлікту [15].

Паралельно Верховний Суд демонструє й негативні приклади зі «змішаною» природою станів. У постанові від 2 вересня 2020 р. у справі № 552/2742/19 вказано, що коли закон прямо відносить встановлення певного стану (наприклад, спеціального публічно-правового статусу) до компетенції уповноваженого органу, суд не може підміняти цю процедуру, перетворюючи окреме провадження на аналог адміністративного способу захисту [14]. Аналогічний підхід підтверджено й у постанові від 31 січня 2024 р. у справі № 953/2790/23, де питання придатності до військової служби та виключення з військового обліку віднесено до компетенції військово-лікарських комісій та відповідних органів; цивільний суд у такій ситуації не встановлює ці стани як цивільні юридичні факти, а контроль за рішеннями органів здійснюється за правилами адміністративного судочинства [20]. Таким чином, не кожен

суб'єктивно значущий для особи стан може розглядатися як юридичний факт-стан саме в межах цивільного процесу [14; 20].

Важливою віхою в систематизації підходів стала постанова Великої Палати від 18 грудня 2019 р. у справі № 370/2898/16, де було підкреслено, що заява про встановлення факту-стану, якщо її справжнім предметом є спір щодо права на пенсію чи пільгу, підлягає розгляду за правилами адміністративної юрисдикції; відтак закриття цивільного провадження у подібних випадках є обґрунтованим [10]. Ця позиція усуває ризик перетворення окремого провадження на «обхідний шлях» адміністративних процедур.

Узагальнення наведених підходів дозволяє сформулювати певний алгоритм для практики. Спершу слід з'ясувати природу правовідносин: якщо юридичний факт-стан слугує виключно передумовою реалізації приватного права (сімейного, спадкового, житлового) і немає спору про законність рішень органу, належним буде окреме провадження. Далі з'ясовується, чи існує спеціальний позасудовий порядок встановлення відповідного стану: за наявності такого порядку суд не має права його підмінити. Особливу увагу приділяють наявності реального спору про право: у разі конкуренції декількох претендентів на суб'єктивне право заява в окремому провадженні, як правило, не може бути задоволена, і заявникові роз'яснюється право на позов. Нарешті, у воєнний час суди вимушені враховувати обмеженість традиційних джерел доказування, допускаючи використання нетипових доказів для підтвердження тривалих станів, пов'язаних із переміщенням, службою, перебуванням на окупованих територіях.

У підсумку юридичні факти-стани, що впливають на здійснення цивільних прав, постають як комплексне явище, у якому поєднуються нормативні приписи, доктринальні підходи й розвинена судова практика. Їхня ключова риса полягає у тривалому, відносно стабільному характері та безпосередньому впливі на обсяг правоздатності й дієздатності, доступ до майнових і немайнових благ, можливість реалізувати спадкові, сімейні, житлові та інші права. В умовах воєнного стану та трансформації публічних і приватних відносин саме належне

встановлення та доказування таких станів стає запорукою реальності цивільних прав і ефективного судового захисту у сфері приватного права.

2.3. Юридичні факти-стани, що впливають на припинення правовідносин

Юридичні факти-стани, що впливають на припинення цивільних правовідносин, у сучасній доктрині розглядаються як відносно тривалі життєві обставини, які характеризують суб'єкта або об'єкт права і з якими закон пов'язує настання правового результату, зокрема припинення суб'єктивних прав чи обов'язків. На відміну від подій, що мають разовий характер, юридичний стан формується у часі, зберігається певний період і може бути підтверджений як документально, так і у судовому порядку. При цьому дослідники підкреслюють, що саме через юридичні стани забезпечується «зв'язок» між динамікою життєвих обставин і механізмом правоприпинення, оскільки припинення цивільних правовідносин часто не є одномоментним актом, а наслідком зміни або втрати певного правового статусу суб'єкта [72, с.95].

У теорії цивільного права юридичні факти-стани традиційно протиставляються разовим юридичним подіям, але при цьому визнається їхній спільний функціональний вимір – вони слугують юридичною підставою впливу на «життєвий цикл» правовідносин: від їх виникнення до припинення [45, с.115]. Стан виражає устійливу якість або правове положення особи (наприклад, банкрутство боржника, стан подружжя, перебування у певному віковому діапазоні, статус біженця чи громадянина), яке породжує складний ланцюг наслідків – від трансформації обсягу правоздатності до припинення конкретних цивільних прав та обов'язків [56, с.49]. У цьому сенсі факти-стани, що припиняють цивільні правовідносини, доцільно розглядати як особливий різновид правоприпиняючих юридичних фактів, пов'язаний не стільки з одноразовою подією, скільки з юридично значимою «якістю» суб'єкта протягом певного часу.

У науковій літературі наголошується, що правове значення юридичних фактів-станів виявляється, зокрема, у сфері строків існування суб'єктивних прав, коли тривала обставина (наприклад, набуття статусу недієздатності, стійка відсутність зв'язку з дитиною тощо) трансформує або припиняє правовідносини без прямої вказівки законодавця на конкретну подію [35, с.77]. Тому питання встановлення таких станів у судовому порядку набуває особливого значення: воно пов'язане не лише з констатацією факту, а й з оцінкою його впливу на обсяг і тривалість суб'єктивних прав. Окрему увагу приділяють юридичним фактам-станам у сімейному праві (статус подружжя, «член сім'ї», фактичне виховання дитини), які часто слугують передумовою припинення чи обмеження майнових та особистих немайнових прав інших осіб [42, с.164].

Судова практика у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, фактично «прикріплює» доктринальні уявлення про юридичні стани до процесуальних механізмів їх підтвердження. Як слушно зазначає М. Пилипенко, саме через окреме провадження реалізується функція суду з легалізації фактів-станів, які не можуть бути підтверджені в адміністративному порядку, але мають вирішальний вплив на припинення або зміну цивільних правовідносин [49]. Дослідження С. Фурси та К. Гички показують, що вимоги до змісту заяв про встановлення фактів, які мають юридичне значення, побудовані навколо критеріїв зв'язку між фактом-станом і конкретними правовими наслідками, а також недопущення «підміни» спору про право спрощеною процедурою окремого провадження [32, с. 84; 63, с.24].

Показовим у цьому сенсі є підхід Великої Палати Верховного Суду до критерію «наявність спору про право» та розмежування проваджень. У постанові від 10 квітня 2019 р. у справі № 320/948/18 сформульовано тест допустимості заяв про встановлення юридичних фактів у порядку окремого провадження: факт має породжувати юридичні наслідки (зокрема припинення права), законом не передбачено іншого порядку його встановлення, у заявника відсутня можливість отримати відповідний документ та немає спору про право [8]. Така позиція узгоджується з доктринальним розумінням юридичного факту-стану як елемента

механізму правоприпинення: суд допускає встановлення стану лише там, де це не суперечить розмежуванню матеріальних та процесуальних форм захисту [43, с. 320, 49, с. 25]. Цей орієнтир Велика Палата послідовно підтверджує в новіших рішеннях, зокрема у постанові від 18 січня 2024 р. у справі № 560/17953/21, де наголошено на необхідності сукупної перевірки умов ст. 315 ЦПК України [11].

Подальший розвиток практики пов'язаний із кваліфікацією окремих фактів-станів як таких, що зумовлюють припинення правовідносин або правових титулів. Велика Палата підкреслює, що навіть коли закон прямо не називає певний факт у переліку ст. 315 ЦПК України, суд може його встановити, якщо від нього «залежить виникнення, зміна або припинення... прав». У постанові від 22 серпня 2018 р. у справі № 644/6274/16-ц визнано можливим установлювати у порядку окремого провадження факти родинних та сімейних відносин поза буквальним переліком, оскільки вони визначають доступ до соціальних виплат і, відповідно, завершують конкуруючі претензії інших осіб [12]. Такий підхід фактично закріплює розуміння юридичного стану як «вузлового» елементу правової ситуації, від якого залежить припинення або трансформація низки взаємопов'язаних правовідносин [56, с.51].

До «класичних» припинювальних станів належить смерть фізичної особи. Верховний Суд у постанові від 14 грудня 2022 р. у справі № 180/2132/21 наголосив, що смерть – це юридичний факт-стан, який припиняє особисті зобов'язання, відкриває спадкові правовідносини, а також слугує підставою для закінчення або заміни сторони у триваючих договірних та процесуальних відносинах [13]. З огляду на це встановлення факту смерті, зокрема на тимчасово окупованій території або за відсутності первинних актів реєстрації, допускається як предмет окремого провадження за умови доведення безальтернативності судового шляху [25]. У постанові від 3 квітня 2024 р. у справі № 405/2419/23 Верховний Суд додатково акцентував, що факти народження та смерті на окупованій території підтверджуються у цивільному судочинстві, і саме це відкриває або завершує відповідні публічно-правові та приватні правовідносини – від державної реєстрації актів цивільного стану до спадкування та отримання

соціальних виплат [19]. У таких справах стан «смерть» стає безпосередньою передумовою припинення зобов'язань спадкодавця та перетворення належних йому прав у спадкову масу.

При цьому не кожний життєвий стан підлягає встановленню судом у спрощеному порядку, навіть якщо на побутовому рівні він видається «очевидним». Велика Палата у постанові від 11 вересня 2024 р. у справі № 201/5972/22 дійшла висновку, що «факт одноосібного виховання дитини» не може бути встановлений у порядку окремого провадження, оскільки він пов'язаний із балансуванням батьківських прав і найкращих інтересів дитини, тобто майже завжди передбачає потенційний або реальний спір про право [9]. Визначення такого стану потребує позовної форми захисту, а припинення або обмеження батьківських повноважень іншого з батьків можливе вже в межах змагального провадження. Такий підхід узгоджується з позицією науковців сімейного права, які відзначають, що юридичні факти-стани, пов'язані з батьківством, не можуть бути зведені до суто формальної констатації, оскільки вони завжди мають оцінювальний та конфліктний вимір [31, с. 236].

Окрему групу становлять стани, пов'язані з виконанням військового обов'язку. У постанові від 31 січня 2024 р. у справі № 953/2790/23 Верховний Суд підкреслив, що «непридатність до військової служби» та «виключення з військового обліку» є юридично значимими станами, однак порядок їх встановлення є позасудовим (через відповідні рішення ВЛК та органів ТЦК та СП), а отже, вони не можуть слугувати безпосереднім предметом окремого провадження [20]. Лише після проходження адміністративної процедури і за наявності відмови суб'єкта владних повноважень можливий судовий контроль в адміністративній юрисдикції. На думку С. Коваленко «визначення або відсутність такого стану безпосередньо впливає на припинення чи збереження публічно-правових обов'язків військового обліку, що особливо помітно в умовах воєнного стану» [41, с.60].

Суди також напрацьовують критерії оцінки фактів-станів, пов'язаних із сімейними відносинами, які тягнуть припинення або трансформацію майнових

прав третіх осіб. Практика Великої Палати щодо можливості встановлення статусу «член сім'ї загиблого» у порядку окремого провадження (коли це необхідно для усунення суперечностей між претендентами на соціальну виплату) спирається на вже згадану постанову від 22 серпня 2018 р. у справі № 644/6274/16-ц [12] та розвивається у постанові від 18 грудня 2019 р. у справі № 370/2898/16, де акцент зроблено на безпосередньому зв'язку між установленим станом та правовим наслідком у вигляді припинення або набуття прав на допомогу [10]. На доктринальному рівні такі ситуації характеризуються як «конкуренція юридичних станів», коли підтвердження одного статусу автоматично веде до припинення прав іншого претендента.

Важливим є й те, як суди реагують на помилки при визначенні належної юрисдикції та процесуальної форми. Верховний Суд у низці постанов – від 2 вересня 2020 р. у справі № 552/2742/19 до рішень від 22 березня 2023 р. у справах № 290/289/22-ц та № 207/1523/22 – послідовно наголошує, що відкриття окремого провадження неможливе, коли встановлення факту-стану фактично підміняє вирішення спору про право або коли законом передбачено спеціальний позасудовий порядок підтвердження такого факту [14, 16, 17]. У справі № 207/1523/22, зокрема, мотивовано, що вимога встановити стан «вимушеного переселення» як підставу для припинення окремих житлових чи трудових обов'язків не може розглядатися в окремому провадженні за наявності спору про право чи спеціальної адміністративної процедури [16]. Ці підходи логічно кореспондують загальній ідеї, згідно з якою юридичні факти-стани служать підставою припинення правовідносин лише за умови дотримання належного процесуального механізму їх встановлення [63, с.27].

Стани, пов'язані з громадянством та постійним проживанням, прямо впливають на припинення або трансформацію публічно-правових зв'язків, що, своєю чергою, відбивається на можливості реалізації приватних прав. Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у постанові від 25 березня 2024 р. у справі № 161/9609/22 роз'яснила, що «постійне проживання» на момент набрання чинності Законом «Про громадянство України» може бути підтверджене судом

у межах окремого провадження, якщо від цього залежить належність до громадянства; відповідно, змінюється або припиняється зв'язок особи з іноземною державою [24]. Цей підхід узгоджується з уже згаданою практикою щодо фактів народження та смерті на окупованих територіях [19], [25], а також з позицією Великої Палати від 18 січня 2024 р. у справі № 560/17953/21 щодо умов допустимості окремого провадження [11].

Додатковий вимір пов'язаний з процесуальною економією і закриттям провадження, коли встановлення стану втрачає сенс. Постанова Верховного Суду від 20 листопада 2024 р. у справі № 179/986/23 підкреслює, що якщо між поданням заяви й касаційним переглядом відбулися події, які «розв'язали» спір (наприклад, заявник отримав належний документ або спірні правовідносини припинилися в іншому провадженні), справа підлягає закриттю як така, що втратила предмет [15]. У контексті юридичних фактів-станів це означає, що метою окремого провадження є не декларація стану як такого, а усунення перешкоди для належного припинення чи оформлення правовідносин [49, с.30].

Судова практика водночас демонструє чутливість до ситуацій, коли життєві обставини – війна, окупація, знищення реєстрів – роблять неможливим адміністративний шлях підтвердження стану. У справах про народження та смерть на окупованих територіях (зокрема у справах № 759/7001/22 та № 405/2419/23) касаційна інстанція відновлює доступ до правосуддя саме для того, щоб юридичний стан був підтверджений і правовідносини могли припинитися належним чином (закриття записів РАЦС, відкриття спадщини, припинення аліментних зобов'язань у частині утримання померлого тощо) [19, 25]. Цей підхід відображає і загальні висновки доктрини щодо впливу воєнного стану на цивільні правовідносини, коли неможливість адміністративної процедури змушує «переміщувати» підтвердження стану до судової юрисдикції.

Нарешті, практика 2025 р. (постанова від 26 червня 2025 р. у справі № 760/14564/24) систематизує критерії для «інших фактів», від яких залежить припинення правовідносин: правовий наслідок має прямо впливати з матеріальної норми; спеціальний порядок виключає судовий; суд не може

підміняти адміністративну процедуру; відсутність спору про право є обов'язковою перевіряючою умовою [18]. Ці орієнтири, у поєднанні з напрацюваннями доктрини про юридичні факти-стани як структурний елемент механізму правоприпинення, дозволяють розглядати їх не лише як технічний інструмент оформлення життєвих обставин, а як ключовий зв'язок між фактичними змінами у становищі суб'єкта і припиненням або трансформацією цивільних правовідносин. Завдяки цьому забезпечуються передбачуваність переходів між різними правовими статусами, узгодженість приватноправових і публічно-правових наслідків та можливість належного завершення правових зв'язків у ситуаціях, коли від правильно встановленого стану залежить доля цілих комплексів прав та обов'язків.

Висновки до Розділу 2

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що юридичні факти-стани, які впливають на припинення цивільних правовідносин, посідають особливе місце в системі матеріального права та є однією з ключових категорій, що визначають ефективність функціонування цивільного правопорядку. Їхня специфіка полягає не лише в тривалості існування, а й у поступовості формування правової ситуації, яка нерідко виникає непомітно та лише згодом стає підставою для трансформації або повного припинення правового зв'язку. На відміну від разових юридичних фактів, які фіксують конкретну подію в певний момент часу, юридичні факти-стани відображають розвиток життєвих обставин упродовж тривалого періоду, підсумок якого дозволяє закону змінити або «вимкнути» дію певного правового режиму. Таким чином, вони виступають не лише як механізм формування правових наслідків, а й як стабілізуючий елемент, що забезпечує передбачуваність правового статусу суб'єктів цивільних відносин.

Дослідження показало, що юридичні факти-стани включають не лише очевидні ситуації, такі як смерть фізичної особи або припинення юридичної

особи, а й набагато складніші й багатовимірні обставини. До них належать тривале або постійне місце проживання, належність до кола членів сім'ї загиблого, наявність або втрата громадянства, а також статуси, пов'язані зі службою, переселенням чи іншими тривалими соціальними трансформаціями. Кожен із цих станів запускає комплексний механізм припинення або трансформації правовідносин, впливаючи на суб'єктний склад правових зв'язків, обсяг прав та обов'язків, а також на виникнення нових або припинення існуючих юридичних відносин. Саме завдяки цим станам забезпечується послідовність і стабільність цивільних правовідносин, а також реалізація принципу юридичної визначеності.

Особливу роль у сучасному розумінні юридичних фактів-станів відіграє судова практика. Аналіз практики свідчить, що суди не обмежуються констатацією формальних підстав припинення правовідносин, а оцінюють, наскільки чітко та об'єктивно проявляється тривалий стан, що впливає на правовий результат. У справах, пов'язаних із народженням чи смертю на окупованих територіях, встановленням родинних зв'язків, підтвердженням статусу члена сім'ї загиблого або інших соціально значущих обставин, суд фактично реконструює весь комплекс життєвих подій. Встановлення таких станів вимагає комплексного підходу, оскільки помилка у визначенні юридичного факту-стану автоматично веде до помилки в припиненні або продовженні правовідносин, що підкреслює їхню матеріально-правову вагу та значущість у цивільному процесі.

Значущим є й те, що судова практика виробила певні критерії допуску юридичних фактів-станів до окремого провадження. Серед них: прямий зв'язок між станом і припиненням або трансформацією правовідносин; відсутність спеціальної адміністративної процедури; відсутність реального спору про право. Такі критерії виконують роль важливого процесуального фільтра, що дозволяє балансувати між формальними процедурами та реальними потребами осіб, особливо в умовах війни, окупації або масової втрати документів. Вони забезпечують можливість суду діяти в межах власної юрисдикції та одночасно

сприяють захисту прав учасників правовідносин у складних обставинах, не створюючи штучних бар'єрів для доступу до правосуддя.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що юридичні факти-стани, які зумовлюють припинення цивільних правовідносин, виконують одночасно кілька важливих функцій. По-перше, вони забезпечують цивілізоване та передбачуване завершення правових зв'язків у відповідності до об'єктивних життєвих обставин. По-друге, запобігають формальному або довільному припиненню прав, гарантують захист від зловживань і порушень принципу юридичної визначеності. По-третє, створюють рамки для об'єктивного встановлення фактичного правового становища особи, дозволяючи поєднати повагу до процесуальних форм із пошуком матеріальної істини.

Подальший розвиток цього інституту, на нашу думку, має полягати у більш чіткому нормативному визначенні різновидів юридичних фактів-станів, які впливають на припинення правовідносин, та в узгодженні цивільного, адміністративного й процесуального законодавства. Це дозволить створити передбачуваний, справедливий та ефективний механізм переходу від одного правового статусу до іншого, забезпечуючи стабільність цивільного обороту навіть за найскладніших соціально-правових умов і гарантувати ефективний захист прав суб'єктів правовідносин.

РОЗДІЛ 3. ЮРИДИЧНІ ФАКТИ–СТАНИ У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

3.1. Особливості сімейних правовідносин та роль юридичних фактів-станів

Сімейні правовідносини відрізняються низкою специфічних ознак, що визначають їхню самостійність у системі цивільного права. По-перше, їхній суб'єктний склад обмежується виключно фізичними особами, оскільки лише такі учасники здатні вступати у відносини, пов'язані з особистими, емоційними та соціальними зв'язками, які лежать в основі сімейних правовідносин. По-друге, ці правовідносини характеризуються тривалим і стабільним характером, оскільки вони формуються та розвиваються протягом значного проміжку часу, що пов'язано із підтриманням спільного побуту, вихованням дітей та взаємними соціальними зобов'язаннями. По-третє, виникнення і регулювання сімейних правовідносин здійснюється на підставі специфічних юридичних фактів, таких як укладення шлюбу, наявність спорідненості, материнство та батьківство, які виступають підставою для встановлення прав та обов'язків учасників. Нарешті, сімейні правовідносини відзначаються тісним і безпосереднім зв'язком між учасниками, що проявляється у взаємних обов'язках, спільному проживанні, участі у вихованні дітей та забезпеченні матеріального і нематеріального благополуччя членів сім'ї. Ці особливості визначають специфіку правового регулювання сімейних відносин, підкреслюють їхню соціальну значущість і обумовлюють необхідність врахування юридичних фактів-станів як ключового елемента, що забезпечує стабільність і передбачуваність таких відносин.

На думку В. І. Труби «зміст правовідносин між особами, які мають намір укласти шлюб, і подружжям, складають суб'єктивне право та юридичний обов'язок. І такі правовідносини не мають відмінностей від будь-яких інших» [62, с.13]. Юридичні факти-стани, зокрема такі, як стан спорідненості, мають визначальне значення у сфері сімейного права, оскільки характеризуються стабільністю, тривалістю та відносною незмінністю. Саме вони формують

правове підґрунтя для виникнення, зміни або припинення сімейних правовідносин протягом тривалого періоду, надаючи цим відносинам передбачуваність та стабільність. На відміну від юридичних фактів-подій, які відзначаються одномоментністю та обмеженістю у часі, юридичні факти-стани створюють довготривалу основу для формування правових наслідків, що забезпечує тривалу дію правових норм у конкретних сімейних ситуаціях.

До категорії юридичних фактів-станів, що визначають виникнення сімейних правовідносин, належать також визнання батьківства або материнства у судовому порядку, встановлення факту спільного виховання дитини, а також визнання особи опікуном чи піклувальником у випадках, коли це відбувається поза процедурою усиновлення. Ці юридичні факти-стани забезпечують правові підстави для виникнення взаємних прав і обов'язків між членами сім'ї, визначають обсяг відповідальності та участі у вихованні та забезпеченні дітей, а також сприяють систематизації і стабілізації сімейних правовідносин у правовому полі. Відповідно до ст. 128–130 СК України, суд може встановити батьківство або материнство на підставі доказів біологічного походження дитини, що є підставою для виникнення взаємних прав і обов'язків між батьками та дітьми [2, ст. 128-130].

До юридичних фактів-станів виникнення сімейних правовідносин належить також визнання факту перебування на утриманні. Відповідно до ст. 265 ЦК України та положень Сімейного кодексу, факт перебування особи на утриманні іншого члена сім'ї може бути підставою для виникнення обов'язку матеріального забезпечення, спадкових прав, а також соціальних гарантій. Судова практика свідчить, що встановлення цього стану має особливе значення для непрацездатних членів сім'ї, осіб з інвалідністю або літніх батьків.

Сімейні правовідносини вибудовуються навколо відносно стабільних юридичних станів, що визначають правосуб'єктність і межі здійснення прав та обов'язків членів сім'ї. До таких станів належать «персональні» і «родинні» характеристики особи (шлюб, спорідненість, батьківство/материнство, усиновлення, опіка, піклування), а також фактичні сімейні зв'язки, що не завжди

підтверджені реєстрами, але мають правове значення. Судова практика останніх років демонструє системний підхід: суди розмежовують події, дії та стани; вимагають процесуально належного встановлення станів, які тривають у часі; оцінюють їх у зв'язку з належним способом захисту та принципом пріоритету інтересів дитини. Цей підхід узагальнюється у висновках Великої Палати Верховного Суду про верховенство права як метод інтерпретації норм сімейного та цивільного законодавства, а також про потребу коректного визначення предмета доказування у спорах, де юридичний факт-стан є підставою виникнення або припинення сімейних правовідносин [8], [10].

Ключовою особливістю сімейних правовідносин є те, що юридичний факт-стан не зводиться до «реєстраційної» події. Шлюб як правовий стан виникає через поєднання події (державна реєстрація) і тривалого фактичного зв'язку подружжя; навпаки, «фактичні сімейні відносини» (спільне проживання, господарювання, виховання дітей) можуть набувати самостійної правової ваги для вирішення спорів про майно, аліменти, визначення місця проживання дитини. Суд, вирішуючи такі спори, вибудовує доказування навколо станів: стабільності спільного побуту, систематичності утримання, сталості виховної участі, психологічної прив'язаності дитини. Саме тому у практиці Великої Палати простежується наголос на правильному окресленні способу захисту: якщо оспорується стан (наприклад, батьківство), обраний спосіб має спрямовуватись на його встановлення або спростування, а не на похідні майнові вимоги; лише після вирішення «статусного» питання можливе вторинне розв'язання питань про аліменти, участь у вихованні, поділ майна [8, 9, 12].

Юридичні факти-стани у сімейних справах завжди перетинаються з процесуальною економією та засадами належного судочинства. Велика Палата неодноразово підкреслювала, що правильне формулювання предмета позову і способу захисту слугує «фільтром», який не дозволяє підміняти статусну вимогу майновою або деліктною, а також коригує юрисдикційні межі (цивільна/адміністративна), коли спір стосується актів реєстрації станів (державна реєстрація народження, зміна прізвища дитини тощо) [10, 11]. Така

логіка зумовлює підвищені вимоги до доказів тривалості й неперервності стану: не достатньо одноразового документа або випадкового свідчення; потрібні сукупні, взаємопов'язані індикатори, що характеризують саме стан, а не разову дію.

Визначальним орієнтиром для кваліфікації юридичних станів у сімейних відносинах є принцип пріоритету інтересів дитини. У спорах про місце проживання, спосіб участі батька чи матері у вихованні, виїзд за кордон без згоди іншого з батьків, суди досліджують, чи утворився стабільний «батьківський стан» — системна виховна і утримувальна участь, емоційний зв'язок, безпека та передбачуваність життєвого середовища. Наявність або відсутність такого стану має самостійне значення, незалежно від формального статусу шлюбних відносин чи відсутності спільної реєстрації проживання [13], [16], [17], [19]. Саме тому, наприклад, рішення про тимчасове визначення місця проживання дитини або про порядок побачень ґрунтується на оцінці «динаміки» батьківського стану: регулярність контактів, участь у лікуванні, освіті, забезпеченні побуту. Така оцінка не є одномоментною і має враховувати тривалість та сталість поведінкових патернів [15], [24], [25].

Окремого значення набувають справи про встановлення та оспорювання батьківства. Тут юридичний стан формується як через біологічну презумпцію, так і через соціальну реальність виховання. Суд, застосовуючи баланс доказів, визнає, що кровно-генетичний чинник важливий, але не виключний: тривалий соціальний зв'язок «батько — дитина» як стан, що склався, впливає на допустимість та обсяг зміни актового запису, на можливість і межі «перезапуску» сімейних відносин без шкоди для дитини [9], [14], [20]. Правовий наслідок тут подвійний: по-перше, правильний вибір способу захисту (встановлення факту, зміна актового запису, визнання батьківства/оспорювання) має випереджати похідні аліментні чи майнові вимоги; по-друге, доказування має охоплювати не лише ДНК-висновок, а й системну участь у житті дитини, що підтверджує або спростовує існування соціального батьківського стану [16].

Фактичні шлюбні відносини (спільне проживання без реєстрації) — це один пласт судової практики, де юридичний стан є ядром спору. Визнаючи право на поділ спільно набутого майна або на компенсаційні механізми, суд не обмежується констатацією побутового співжиття, а вимагає доведення «економічної» і «побутової» спільності як тривалого стану: спільні витрати, планування бюджету, участь у господарюванні, придбанні речей тривалого користування. Лише тоді фактичні сімейні зв'язки можуть бути прирівняні за правовими наслідками до зареєстрованого шлюбу в межах конкретних вимог (майно, утримання), що узгоджується з підходом Великої Палати щодо пріоритету сутності над формою і необхідності коректної процесуальної конструкції позову [8], [12], [18].

Юридичні факти-стани мають і «термінуючий» потенціал — слугують підставою припинення або трансформації правовідносин. Для подружжя це розірвання шлюбу й припинення шлюбного статусу; для батьків — істотна зміна обставин, що тягне перегляд встановленого судом порядку спілкування; для аліментних правовідносин — досягнення повноліття, набуття дитиною повної цивільної дієздатності, інвалідність тощо. Суди наголошують: припинення або зміна сімейного правового зв'язку можлива, коли доведено саме зміну стану, а не лише поодинокий інцидент. Це проявляється, зокрема, у справах про зміну розміру аліментів, де суди порівнюють «базовий стан» на момент ухвалення рішення з «поточним станом» (доходи, здоров'я, додаткові потреби дитини) — і лише за наявності суттєвого та тривалого зсуву визнають підстави для корекції обсягу утримання.

Належний спосіб захисту у спорах про сімейні стани пов'язаний із правильною юрисдикційною «адресацією» позову. Коли предметом є оскарження дій органу державної реєстрації актів цивільного стану, постає питання про публічно-правовий елемент спору. Проте якщо вимога фактично спрямована на встановлення сімейного стану (батьківство, шлюбний статус, зміна прізвища дитини як похідна від батьківських прав), судова практика схиляється до пріоритету цивільної юрисдикції з одночасним процесуальним

залученням відповідного органу як співвідповідача чи третьої особи. Цей підхід кореспондує висновкам Великої Палати про розмежування юрисдикції залежно від суті спірного правовідношення та характеру вимоги [10], [11].

В останніх постановках Верховного Суду простежується також «процесуалізація» фактів-станів через інструменти тимчасового захисту і доказової рівноваги. Коли йдеться про дитину, суд може вдаватися до забезпечення позову та тимчасових заходів, що стабілізують її середовище на час розгляду справи (тимчасове місце проживання, графік зустрічей), — адже сам «стан безпеки» дитини є самостійною юридично значущою категорією, яку суд покликаний підтримати до остаточного вирішення спору [13], [16], [19]. У справах про поділ майна — навпаки, тимчасові заходи застосовуються для збереження об'єкта, що забезпечує ефективність майбутнього рішення за результатами оцінки стану спільності майна [18], [22].

Генералізуючи підходи, Велика Палата і касаційні палати послідовно вибудовують три «щаблі» судової перевірки сімейних станів. Перший — ідентифікація правової природи спірного зв'язку (чи йдеться про стан і який саме). Другий — добір адекватного способу захисту, що впливає на юрисдикцію і межі доказування. Третій — оцінка інтенсивності та тривалості стану у часі, з пріоритетом інтересів дитини та пропорційності втручання у приватне і сімейне життя. Така триступенева логіка відображена у низці рішень та становить «каркас» (у суто юридичному сенсі) сучасного сімейного правозастосування.

Цей вектор розвивається і в контексті цифровізації реєстраційних процедур, міграційних процесів, воєнного стану: суди частіше стикаються з «розривом» між фактичним і реєстровим станом (виїзд одного з батьків із дитиною, втрата документів, дистанційна комунікація з органами опіки). Тому доказування факту тривалого утримання, участі у вихованні, спільного побуту та інших індикаторів стану дедалі більше спирається на цифрові сліди взаємодії (листи, повідомлення, фото- та відеофіксація, банківські транзакції), які суди приймають із урахуванням їх належності та допустимості у сукупності, а не ізольовано [18].

Підсумовуючи, юридичні факти-стани у сфері сімейного права слід розглядати не лише як формальні юридичні записи, а насамперед як усталені соціально-правові зв'язки, що тривають у часі та потребують комплексного і достовірного доказування. Аналіз судової практики свідчить, що для належного вирішення спорів існують певні стабільні орієнтири: на першому етапі відбувається ідентифікація фактичного стану, далі — обрання відповідного способу правового захисту, і лише після цього визначаються майнові або особисті наслідки для учасників правовідносин. У спорах, що стосуються дітей, пріоритет надається принципу «найкращого інтересу дитини», який виступає матеріальним критерієм оцінки тривалості та характеру станів. У майнових спорах ключовими є стабільність та реальність спільності, що забезпечує захист прав учасників і передбачуваність правових наслідків.

Такий підхід, що знайшов відображення у практиці Великої Палати та Верховного Суду України, сприяє одночасному дотриманню принципу передбачуваності правозастосування та повазі до приватної автономії сім'ї. Водночас він залишає достатньо простору для гнучкого реагування на індивідуальні обставини конкретної справи, що особливо важливо у складних соціально-правових ситуаціях. У сукупності це підкреслює матеріально-правову значущість юридичних фактів-станів і підтверджує їх центральну роль у регулюванні сімейних правовідносин.

3.2. Юридичні факти-стани, що впливають на виникнення сімейних правовідносин

Юридичні факти-стани займають визначне місце у механізмі виникнення сімейних правовідносин, оскільки вони забезпечують тривале підтримання тих життєвих обставин, з якими закон пов'язує виникнення суб'єктивних прав та обов'язків учасників сімейних відносин. У цьому контексті сімейне право регулює не лише разові події, такі як народження дитини або державна реєстрація шлюбу, але й тривалі та стійкі стани, що мають значний правовий

ефект. До таких станів належать непрацездатність одного з членів сім'ї, перебування у шлюбі, спільне проживання членів однієї сім'ї, а також наявність статусу батьківства чи усиновлення. Саме ці тривалі юридичні факти-стани формують основу для виникнення нових правовідносин, розширення існуючих прав і обов'язків, а також трансформації сімейних правових зв'язків, забезпечуючи стабільність і передбачуваність розвитку сімейних відносин у часі. Саме завдяки категорії юридичних фактів-станів можна пояснити, чому окремі сімейні правовідносини не обмежуються дією одноразового юридичного факту, а ґрунтуються на тривалих і стійких ознаках правового та фактичного становища учасників. Юридичні факти-стани забезпечують безперервність правовідносин, закріплюють стабільний правовий статус осіб і створюють основу для поступового виникнення, зміни або припинення взаємних прав і обов'язків. Таким чином, вони виконують функцію «тривалої правової опори», на якій будуються сімейні зв'язки, що характеризуються стійкістю, передбачуваністю та захищеністю у правовому полі.

У науковій літературі юридичний факт-стан у сімейному праві пропонується розуміти як юридичний факт, що характеризується складністю, відносною стабільністю, існує протягом тривалого часу – безперервно або періодично – та породжує юридичні наслідки протягом усього періоду свого існування. На відміну від подій чи разових дій, факт-стан не вичерпується одним моментом у часі: батьківство, шлюбний статус, опіка чи спільне проживання не «зникають» у ту ж мить, коли виникли, а продовжують діяти й забезпечують виникнення нових сімейних правовідносин за настання додаткових обставин. Таким чином, факт-стан у сфері сімейного права виступає не лише елементом фактичного складу при зародженні правовідносин, але й «фоном», який забезпечує можливість поступового ускладнення системи взаємних прав та обов'язків.

Важливо розмежувати факти-стани та правові статуси. Як слушно зауважує В.С. Ковальська, правовий стан розглядається як тривале невольове явище дійсності, здатне з часом «накопичувати» ознаки, які роблять необхідним

правове регулювання породжених ним відносин [42, с.164]. При цьому правовий статус є різновидом факту-стану лише тоді, коли закон безпосередньо пов'язує з ним конкретні юридичні наслідки, а не лише гіпотетичну можливість їх настання за наявності волевиявлення суб'єкта. Наприклад, статус малолітньої дитини, вагітної жінки, непрацездатної особи чи неповнолітніх батьків може набувати значення юридичного факт-стану лише тоді, коли норма права прямо пов'язує з ним виникнення певних сімейних правовідносин: права на утримання, особливі гарантії у сфері опіки над дитиною, участі баби й діда у здійсненні батьківських прав неповнолітнього з батьків тощо.

Співвідношення між фактами-станами та правовими статусами у сімейному праві проявляється в кількох основних формах. По-перше, існують факти-стани, які не є правовими статусами – типове явище для спільного проживання жінки й чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу: це тривалий життєвий стан, який характеризує відносини, а не саму особу як суб'єкта права. По-друге, окремі правові статуси лише потенційно можуть виконувати роль факту-стану: статус неповнолітніх батьків, матері-одиначки, непрацездатної особи сам по собі ще не породжує конкретних правовідносин, але за наявності доповнюючих юридичних фактів (народження дитини, виникнення потреби в утриманні, відповідне звернення до органу влади) стає елементом фактичного складу, що зумовлює появу конкретних прав та обов'язків [42, с.166]. По-третє, є правові статуси, які протягом усього свого існування виступають фактами-станами – насамперед статус батьків, усиновлювачів, опікунів, подружжя: саме наявність таких статусів робить особу постійним носієм комплексу сімейних прав та обов'язків.

Для виникнення сімейних правовідносин факти-стани майже ніколи не діють ізольовано – вони входять до складу більш складних фактичних складів, у яких поєднуються з подіями чи діями. Шлюбні правовідносини виникають не лише з моменту державної реєстрації шлюбу як юридичної дії, а й за умови наявності необхідних станів: шлюбної дієздатності осіб, відсутності іншого зареєстрованого шлюбу, відсутності перешкод у вигляді близького кровного

споріднення. Ці стани зберігаються в часі й забезпечують існування шлюбних прав та обов'язків; у разі зміни відповідного стану (наприклад, визнання одного з подружжя недієздатним чи встановлення наявності іншого шлюбу) можливе виникнення нових правовідносин – щодо визнання шлюбу недійсним, встановлення опіки, вирішення питань утримання тощо.

Особливу групу фактів-станів, що впливають на виникнення сімейних правовідносин, становлять стани, пов'язані з батьківством, материнством та походженням дитини. Сам факт народження дитини є, безумовно, подією, однак стійкий стан «дитина – батьки» підтримується через низку тривалих юридичних факт-станів: вік дитини (малолітня, неповнолітня), стан її здоров'я, проживання з тим чи іншим із батьків, наявність інвалідності тощо [42, с.166]. Саме ці стани впливають на зародження конкретних правовідносин: права на утримання, на особливу турботу та піклування, на додаткові гарантії з боку держави. Наприклад, стан непрацездатності одного з батьків або дитини-інваліда трансформує загальні батьківські обов'язки у більш інтенсивні обов'язки щодо утримання та догляду, а отже – формує окремі аліментні чи опікунські правовідносини.

До фактів-станів, що детермінують виникнення сімейних правовідносин, належать також стани, пов'язані з неповноліттям самих батьків. Відповідно до ст. 16 Сімейного кодексу України, якщо мати чи батько дитини є неповнолітніми, обов'язок допомагати їм у здійсненні батьківських прав покладається на бабу та діда з боку відповідного з батьків [2, ст. 16]. Стан неповноліття тут є юридичним фактом-станом, що у поєднанні з фактом народження дитини та фактом родинного зв'язку «батьки – баба/дід» утворює фактичний склад, який породжує додаткові сімейні правовідносини між поколіннями. При цьому санкційний елемент у нормі фактично відсутній, а забезпечення виконання обов'язку має радше моральний і соціальний характер, що ще раз підкреслює специфіку сімейно-правових фактів-станів .

Суттєвий вплив на виникнення сімейних правовідносин має стан спільного проживання жінки і чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Такий факт-

стан, будучи сам по собі поза статусом «подружжя», стає юридично значущим, коли закон пов'язує із ним виникнення конкретних правовідносин. Сімейний кодекс України визнає спільне проживання однією сім'єю підставою для виникнення майнових відносин, близьких за змістом до прав подружжя, зокрема щодо режиму майна, набутого під час такого проживання, а також щодо аліментних прав непрацездатного «фактичного» чоловіка чи жінки. У цьому випадку саме тривалість та характер стану – спільний побут, взаємна турбота, ведення спільного господарства – набувають вирішального значення для формування фактичного складу, що породжує відповідні сімейні правовідносини.

Водночас законодавець та судова практика стикаються з багатьма проблемами при визначенні й доказуванні фактів-станів, які впливають на виникнення сімейних правовідносин. Показовим є приклад статусу матері-одиначки, який у різних актах розкривається по-різному, що призводить до колізій при реалізації права на соціальну допомогу чи пільгову відпустку. Тут поєднуються кілька станів – відсутність зареєстрованого шлюбу, самостійне виховання дитини, фактична участь батька у житті дитини – і від того, як ці стани будуть встановлені та оцінені, залежить виникнення відповідних правовідносин між матір'ю, дитиною та державою. Невизначеність критеріїв і недостатня чіткість правових конструкцій призводить до того, що суди нерідко відмовляють у визнанні певних станів юридично значущими, обмежуючи доступ до соціальних гарантій.

Окремо слід відзначити групу фактів-станів, які виникають на підставі інших юридичних фактів і потім самі стають умовою виникнення нових сімейних правовідносин. Так, шлюб як факт-стан після його державної реєстрації перетворюється на «ядерний» елемент для всієї системи пов'язаних правовідносин – майнових, аліментних, спадкових, батьківських тощо. Факт перебування у шлюбі у поєднанні з придбанням майна створює фактичний склад, який зумовлює виникнення стану спільної сумісної власності подружжя, а отже – і кола майнових прав та обов'язків подружжя у відносинах між собою та з

третіми особами. Надалі цей стан може виступати підставою для виникнення правовідносин з поділу спільного майна, забезпечення виконання договорів, укладених в інтересах сім'ї, та інших зобов'язань.

Юридичні факти-стани також можуть перешкоджати виникненню певних сімейних правовідносин. Наявність чинного шлюбу, близького родинного зв'язку чи встановленої усиновлювальної спорідненості виступає правоперешкоджаючим станом для укладення нового шлюбу між відповідними особами. Аналогічно, статус майна як вилученого з цивільного обороту перешкоджає виникненню стану спільної сумісної власності подружжя на нього, навіть якщо фактично воно придбане під час шлюбу або спільного проживання. Таким чином, факти-стани можуть бути як правоутворюючими, так і правоперешкоджаючими, і у кожному випадку від їх правильної ідентифікації залежить можливість виникнення відповідних сімейних правовідносин.

Значний вплив на виникнення аліментних та опікунських правовідносин мають факти-стани, пов'язані з непрацездатністю, потребою в утриманні, тривалістю спільного проживання. Для виникнення аліментного зобов'язання між подружжям чи фактичним подружжям одного стану шлюбу чи спільного проживання недостатньо: необхідно враховувати стан непрацездатності, об'єктивну потребу в матеріальній допомозі, а також можливість іншого з подружжя таку допомогу надавати. Тільки у сукупності ці стани утворюють фактичний склад, який породжує конкретні аліментні правовідносини. Аналогічно у випадках усиновлення чи встановлення опіки суспільне значення мають стани, що характеризують дитину (вік, відсутність батьківського піклування, потреба в особливій опіці) та особу усиновлювача чи опікуна (стан здоров'я, матеріальне становище, відсутність судимостей), – саме через їх поєднання виникають нові сімейні правовідносини між дитиною і дорослими.

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що юридичні факти-стани, які визначають виникнення сімейних правовідносин, формують своєрідний «шар» стабільних обставин, без якого сімейне право втрачає здатність адекватно реагувати на тривалі соціальні зв'язки та забезпечувати передбачуваність

правових наслідків. До таких станів належать шлюбність, батьківство, усиновлення, спільне проживання, неповноліття, непрацездатність або інвалідність, які не обмежуються одноразовим юридичним ефектом, а створюють підґрунтя для виникнення нових правовідносин у різні часові проміжки. Таким чином, аналіз юридичних фактів-станів потребує не лише фіксації їхнього існування, але й комплексного дослідження взаємозв'язків із іншими юридичними фактами та визначення потенційних правових наслідків, які вони здатні породжувати. Такий підхід забезпечує більш точне регулювання сімейних відносин та ефективне застосування норм сімейного законодавства.

Водночас сучасне регулювання далеко не завжди забезпечує достатню визначеність щодо змісту й доказування окремих фактів-станів, що впливають на виникнення сімейних правовідносин. Нечіткість законодавчих формулювань, відсутність єдиних підходів у судовій практиці до критеріїв встановлення стану спільного проживання, статусу одинокої матері чи меж непрацездатності у контексті аліментних зобов'язань призводять до того, що однакові за суттю життєві ситуації можуть одержувати різну правову оцінку. Це ускладнює прогнозованість правових наслідків для учасників сімейних відносин, які фактично перебувають у подібних станах, але по-різному сприймаються правозастосовними органами.

З огляду на це, розвиток доктрини юридичних фактів-станів у сімейному праві України виглядає необхідною передумовою вдосконалення законодавства та практики його застосування. Чіткіше визначення правових статусів, які здатні виконувати роль фактів-станів, окреслення їхніх ознак, умов виникнення та припинення, а також розроблення більш послідовних критеріїв судового встановлення таких станів можуть суттєво підвищити рівень захищеності учасників сімейних правовідносин. У підсумку саме через якісно опрацьований інститут фактів-станів сімейне право спроможне адекватно відобразити реальні сталі зв'язки між людьми, забезпечуючи їм не лише формальне визнання, а й ефективну юридичну підтримку.

3.3. Юридичні факти-стани, що впливають на припинення сімейних правовідносин

Юридичні факти-стани, що впливають на припинення сімейних правовідносин, становлять важливу категорію цивільно-правових явищ, оскільки саме вони визначають момент, коли правовідносини членів сім'ї завершуються або змінюють свій характер. У сімейному праві припинення правовідносин пов'язано зі зміною стану осіб, які беруть участь у сімейних відносинах, або з настанням обставин, які законом визначено як підстави для завершення дії прав і обов'язків.

Одним із основних юридичних фактів-станів припинення сімейних правовідносин є смерть одного з подружжя або іншого члена сім'ї. Відповідно до ст. 45 ЦКУ [3] та ст. 105 СКУ [2], смерть фізичної особи призводить до завершення правових відносин, пов'язаних із її особистою правоздатністю, за винятком випадків, коли правовідносини пов'язані зі спадкуванням або договірними зобов'язаннями, які можуть переходити до спадкоємців. Юридичні факти-стани можуть виникати і внаслідок таких подій, як смерть одного з подружжя, оголошення його померлим або визнання безвісно відсутнім. Первинна подія (смерть, судове рішення) змінює склад суб'єктів сімейного правовідношення, а подальший тривалий стан (вдівство, статус спадкоємця) стає підставою для припинення більшості шлюбно-сімейних прав та обов'язків між подружжям і водночас формує нові майнові відносини – спадкові, а також відносини з приводу розподілу спільного майна [66, с.410]. Якщо ж особа, оголошена померлою, з'являється, після скасування відповідного судового рішення вона отримує можливість заявити вимоги щодо належного їй майна, що становить новий юридичний факт-стан, який впливає на вже сформовані правовідносини між іншими особами та може спричинити їх часткове припинення або перегляд.

Особливе значення мають стани, пов'язані з припиненням усиновлення або опіки. Відповідно до ст. 236–237 СК У, усиновлення припиняється у разі смерті

усиновлювача або дитини, за відмовою усиновлювача, або за рішенням суду у випадках порушення інтересів дитини. Судова практика показує, що припинення усиновлення або опіки є юридично значущим станом, що автоматично припиняє права та обов'язки усиновлювача чи опікуна щодо дитини та відновлює права біологічних батьків, якщо вони не були позбавлені батьківських прав.

Не менш показовими є юридичні факти-стани у сфері майнових відносин подружжя. Згідно з усталеними підходами цивільного й сімейного права, під час шлюбу діє законний режим спільності майна, який ґрунтується на презумпції, що майно, набуте подружжям у період шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, незалежно від розміру внеску кожного [66, с. 410]. Такий режим має власні ознаки: рівність прав подружжя щодо володіння, користування й розпорядження спільним майном та спільна відповідальність за майновими зобов'язаннями. Цей комплекс прав і обов'язків, прив'язаний до стану «перебування у шлюбі», відображає особливу модель майнової спільності, яку неможливо повністю ототожнювати з іншими видами спільної власності.

Розірвання шлюбу змінює цей стан, але не миттєво припиняє всі пов'язані з ним правовідносини. З моменту припинення шлюбу нове майно, як правило, більше не набувається в режимі спільної сумісної власності, однак майно, придбане до цього моменту, продовжує залишатися спільним, доки не буде здійснено його реальний поділ [66, с.410]. Отже, виникає новий юридичний факт-стан – «колишнє подружжя, яке володіє неподіленим спільним майном». Цей стан впливає на відносини між самими колишніми чоловіком і дружиною, а також на права інших осіб – співвласників, спадкоємців, кредиторів. Спори щодо поділу такого майна нерідко тягнуть за собою припинення не лише внутрішніх сімейних майнових зв'язків, а й правовідносин з третіми особами, які мали інтерес до спірного майна.

Утворення договірною режиму майна подружжя через укладення шлюбного договору також можна розглядати як юридичний факт-стан. Він існує протягом певного часу, визначаючи особливості виникнення та припинення майнових прав між подружжям на відміну від законного режиму [5]. Після

припинення шлюбу умови шлюбного договору продовжують впливати на порядок поділу майна, обсяг утримання та інші майнові наслідки, тобто стан «чинності» договору трансформується у площину реалізації його положень між уже колишнім подружжям.

Юридичні факти-стани припинення сімейних правовідносин охоплюють також стани, пов'язані зі зміною сімейного статусу через судові рішення або державну реєстрацію фактів, наприклад встановлення смерті особи на підставі судового рішення, анулювання або скасування державної реєстрації шлюбу, що має юридичне значення для припинення прав та обов'язків членів сім'ї. Судова практика свідчить, що такі рішення є обов'язковими для виконання, а їх невиконання може призвести до порушення прав інших членів сім'ї. Таким чином, юридичні факти-стани, що впливають на припинення сімейних правовідносин, виконують регулятивну та охоронну функцію у сімейному праві України: вони визначають момент завершення правових відносин, забезпечують правову визначеність щодо майнових та немайнових прав і обов'язків членів сім'ї, захищають інтереси дітей і подружжя, а також формують правову основу для звернення до суду у випадку спору або потреби підтвердження юридично значущого стану. Встановлення та належна фіксація таких фактів є необхідною умовою реалізації прав і обов'язків у сімейних відносинах та гарантією стабільності правової системи в цій сфері [28, с.11].

Судова практика за останні роки виробила чіткі підходи до процесуального шляху встановлення таких фактів, розмежування юрисдикції, стандарту доказування і наслідків для приватних осіб. У цих рішеннях простежується наскрізна ідея: суди допускають встановлення юридичних фактів-станів у порядку окремого провадження лише за відсутності спору про суб'єктивне право та коли закон не передбачає адміністративного способу підтвердження; в іншому разі застосовується позовне провадження або компетенція інших органів [8], [11], [20].

Одним із базових наслідків юридичного факту «смерть» є припинення шлюбу (ст. 104 СК України), а також трансформація низки пов'язаних

правовідносин (припинення взаємних прав та обов'язків подружжя; перехід акценту з аліментних виплат між подружжям на забезпечення прав дитини тощо). На практиці смерть подружжя нерідко потребує судового підтвердження — наприклад, коли подія сталася на тимчасово окупованій території або за відсутності реєстраційного акта. Верховний Суд у постанові від 14 грудня 2022 р. у справі № 180/2132/21 підтвердив, що встановлення факту родинних відносин може бути необхідною передумовою для подальшого встановлення факту смерті на окупованій території; такий комплекс юридичних фактів слугує основою для припинення сімейних правовідносин через смерть одного з подружжя [13].

Паралельно із цим суд підкреслює процесуальні межі окремого провадження. У постанові від 2 вересня 2020 р. у справі № 552/2742/19 сформульовано критерії безспірності та неприпустимості підміни позовного захисту окремим провадженням. Якщо із заяви вбачається спір про право (скажімо, хто є належним суб'єктом батьківських прав після смерті одного з батьків або чи існує шлюб), суд повинен відмовити у відкритті провадження або закрити його, запропонувавши позовну форму захисту [14]. Такий підхід безпосередньо впливає на практику припинення сімейних відносин, адже питання про розірвання шлюбу, визнання шлюбу недійсним, оспорювання батьківства — це сфера спору про право, а не «чистого» встановлення факту.

Правило про неприпустимість встановлення в суді фактів, для яких існує спеціальний адміністративний порядок, стало осердям кількох новіших рішень. Так, постанова від 31 січня 2024 р. у справі № 953/2790/23 нагадала: вимоги на кшталт «визнання непридатним до військової служби» і «виключення з військового обліку» не встановлюються в окремому провадженні, бо для них передбачені інші процедури [20]. Для сімейної площини це означає, що заявник, який обґрунтовує припинення сімейного зв'язку (наприклад, необхідність зміни аліментного тягаря чи опікунського статусу) посиленням на такий «організаційний» стан, має підтверджувати його актами компетентних органів, а не судовим встановленням у порядку окремого провадження.

У практиці Великої Палати Верховного Суду закріплено орієнтир: якщо встановлення юридичного факту-стану прямо пов'язане зі спором про сімейне право (участь у вихованні дитини, порядок спілкування, місце проживання), окреме провадження є неприйнятним. Постанова ВП ВС від 10 квітня 2019 р. у справі № 320/948/18 пояснює, що суд у такій ситуації має відмовити в окремому провадженні, оскільки предметом є саме спір про право [8]. Згодом цей висновок підтверджено блоком рішень, у тому числі постановою ВП ВС від 18 січня 2024 р. у справі № 560/17953/21, де Велика Палата, розглядаючи питання юрисдикції, провела межу між «фактом для подальшої адміністративної дії» та «сімейним спором», який підлягає позовному розгляду [11]. Така логіка напряду впливає на припинення сімейних правовідносин: якщо, наприклад, батько в окремому провадженні намагається довести «одноособове виховання дитини» задля трансформації своїх сімейних прав і обов'язків, суд має перевірити, чи не приховується за цим спір з іншим з батьків; за наявності спору — відмовити в окремому провадженні та порадити позовну форму [8], [11].

Схожі підходи містить постанова ВП ВС від 11 вересня 2024 р. у справі № 201/5972/22: Велика Палата наголосила, що коли встановлення факту використовується для перерозподілу сімейних прав (наприклад, для підтвердження переважної участі у вихованні), це не є «нейтральною» реєстраційною дією; юрисдикція має обиратися з урахуванням того, чи є спір про право [9].

Ще одна лінія практики стосується юридичного факту «проживання однією сім'єю без шлюбу». Він сам по собі не припиняє шлюб, але може бути передумовою припинення інших сімейних правовідносин і перерозподілу майнових/утримувальних обов'язків після смерті одного з партнерів або при поділі спільно набутого майна. У постанові ВП ВС від 22 серпня 2018 р. у справі № 644/6274/16-ц наведено критерії спільного побуту, бюджету та взаємодопомоги, що доводять реальність сімейних відносин; ці критерії регулярно застосовуються судами нижчих інстанцій [12]. Розмежування належного процесуального способу підтвердження цього стану у подальшому

деталізував КЦС ВС: коли з'являється спір щодо прав і обов'язків (наприклад, до спадкової маси або щодо майна, що визнається спільною сумісною власністю «фактичного» подружжя), встановлення юридичного факту в окремому провадженні недопустиме — потрібно звертатися з позовом [17], [15].

Суди також напрацювали алгоритм у справах про встановлення «сімейних» фактів на підтвердження припинення чи трансформації статусу, коли подія сталася в екстремальних умовах. Так, постанова ВС від 22 березня 2023 р. у справі № 207/1523/22 фіксує можливість підтверджувати факти, пов'язані з вимушеним переселенням, яке впливає на виконання батьківських обов'язків і фактичні моделі опіки [16]. А у постанові від 23 листопада 2022 р. у справі № 759/7001/22 Верховний Суд систематизував вимоги до заяв у справах окремого провадження, що стосуються подій на ТОТ (народження, смерть), від яких залежить припинення або продовження сімейних прав і обов'язків [25]. Окремі огляди ВС прямо пов'язують ці рішення з практикою припинення та трансформації сімейних відносин у воєнних умовах [16], [25].

Процесуальний фільтр «є/немає спору про право» діє й на стадії визначення кола заінтересованих осіб. Постанова ВС від 3 квітня 2024 р. у справі № 405/2419/23 зауважує: помилки із залученням заінтересованих осіб в окремому провадженні виправляються без перетворення справи на позовну; однак коли участь такої особи показує наявність конфлікту прав, окреме провадження потрібно припинити [19]. Подібні положення наводяться в узагальненнях КЦС ВС щодо юридичних фактів під час воєнного стану [19].

Новіша практика деталізує підхід до «нетипових» сімейних ситуацій. Постанова ВС від 20 листопада 2024 р. у справі № 179/986/23 підкреслює: якщо з матеріалів заяви впливає спір про право (скажімо, між родичами щодо статусу особи як члена сім'ї або з приводу права на утримання), суд має закрити провадження чи відмовити у відкритті; і навпаки, за відсутності спору та наявності потреби в оформленні припинення правовідносин через смерть чи іншу подію — розгляд допустимий у межах окремого провадження [15]. Додатково, постанова від 25 березня 2024 р. у справі № 161/9609/22 (Об'єднана

палата КЦС) надала орієнтири щодо змісту заяв і доказування у справах про юридичні факти, що згодом застосовуються й у «сімейних» кейсах про припинення правовідносин [24].

Що стосується зв'язку юридичних фактів-станів із припиненням батьківсько-дитячих відносин, слід нагадати про межі: позбавлення батьківських прав не припиняє факту походження, але трансформує обсяг прав та обов'язків; припинення ж правового зв'язку з біологічними батьками настає унаслідок усиновлення (юридичний факт-стан «усиновлення», що існує з моменту набрання рішенням законної сили). Хоч наведений перелік рішень не містить спеціальних постанов саме щодо скасування усиновлення, сформульовані Великий Палатою критерії юрисдикції та допустимості окремого провадження універсально застосовні: наявність спору про батьківські права — позовний порядок; чисто «реєстраційне» підтвердження події, від якої залежить припинення сімейних правовідносин (смерть, оголошення померлим) — окреме провадження за умови відсутності спору.

На завершення варто згадати рішення, що працюють як «процесуальні дорожні знаки» для всієї категорії справ. У постанові від 22 березня 2023 р. у справі № 290/289/22-ц Верховний Суд підкреслив неможливість використовувати окреме провадження як обхідний шлях у разі наявності конкуренції правових позицій сторін; такий підхід прямо впливає на справи, де припинення сімейного зв'язку заявляється «через встановлення факту» [17]. У постанові від 26 червня 2025 р. у справі № 760/14564/24 Верховний Суд ще раз вказав: позасудовий і судовий порядки встановлення фактів є взаємовиключними; перелік фактів, наведених у ст. 315 ЦПК, хоча і невичерпний, але критерій «відсутність спору про право» залишається незмінним [18]. Сукупно ці орієнтири дозволяють послідовно вирішувати, в якому порядку та яким стандартом доказування підтверджувати юридичні факти-стани, від яких залежить припинення сімейних правовідносин, — насамперед смерть, оголошення померлим, а також підтвердження родинного

статусу для оформлення наслідків припинення шлюбу чи трансформації аліментних і опікунських обов'язків [17], [18].

Окремі рішення, хоч і не присвячені суто сімейним відносинам, використовуються судами як джерело загальних процесуальних правил для справ про юридичні факти-стани. Так, постанова Верховного Суду від 18 грудня 2019 р. у справі № 370/2898/16 та інші подібні акти підтвердили, що встановлення фактів допускається лише за відсутності альтернативної адміністративної процедури і реального спору; цей орієнтир далі застосовується у «сімейних» справах про припинення правовідносин [10], [12].

Підсумовуючи, сучасна практика вибудувала трирівневий тест для справ, де юридичні факти-стани зумовлюють припинення сімейних правовідносин. Перший рівень — матеріальний: чи справді встановлення певного стану (смерть, оголошення померлим, підтвердження родинних зв'язків) є необхідною та достатньою умовою припинення відповідних правовідносин. Другий — процесуальний: чи існує спір про право або спеціальний адміністративний порядок (тоді потрібне позовне провадження або позасудове підтвердження), чи, навпаки, наявне «чисте» підтвердження факту для припинення правовідносин (тоді окреме провадження допустиме). Третій — доказовий: заявник має запропонувати належні та допустимі докази тривалого стану (свідоцтво про смерть, довідки, показання свідків, документи про спільний побут тощо), пам'ятаючи, що помилкове визначення кола заінтересованих осіб може виявити прихований спір і закрити шлях окремому провадженню

У період дії воєнного стану юридичні факти-стани, що впливають на припинення сімейних правовідносин, набувають особливого значення через ускладнення державної реєстрації актів цивільного стану, затримки у виконанні судових рішень та неможливість своєчасного оформлення документів. Верховний Суд у своїй практиці наголошує, що затримки або обмеження у державній реєстрації не позбавляють суб'єктів права звертатися до суду для встановлення фактів-станів, необхідних для припинення правовідносин, і такі рішення мають юридичну силу, рівнозначну державній реєстрації.

Варто зазначити, що до юридичних фактів-станів, які сприяють припиненню сімейних правовідносин, належать також випадки анулювання актових записів цивільного стану у зв'язку з виявленням фальсифікацій або порушень при їх укладенні. Згідно зі ст. 39 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», анулювання запису про шлюб або усиновлення тягне за собою припинення відповідних правових наслідків і відновлення попереднього правового статусу осіб. Судова практика демонструє, що такі випадки набули особливого значення у період воєнного стану через велику кількість втрат документів і необхідність підтвердження актів цивільного стану через суд.

Висновки до Розділу 3

Юридичні факти-стани, що впливають на виникнення сімейних правовідносин, демонструють, наскільки сімейне право «прив'язане» не стільки до одноразових подій, скільки до тривалих життєвих ситуацій. Шлюбність, батьківство, усиновлення, спільне проживання, неповноліття, непрацездатність, інвалідність, перебування на утриманні – все це не просто окремі юридичні факти, а цілі стани, які існують у часі й створюють площину для появи та розвитку різноманітних сімейних правовідносин. Саме тому аналіз таких фактів-станів виходить за межі «класичного» підходу, коли все зводиться до фіксації моменту реєстрації шлюбу чи народження дитини: реальне сімейне життя формується низкою тривалих характеристик, які правова система має побачити і належно зафіксувати.

Особливість фактів-станів у тому, що вони однаково здатні як відкривати шлях до нових правовідносин, так і блокувати їх. Стан перебування в шлюбі або усиновлення є підставою для виникнення комплексу прав та обов'язків між подружжям чи між усиновлювачем і дитиною, тоді як існуючий шлюб, близький родинний зв'язок чи усиновлювальна спорідненість перетворюються на правоперешкоджаючі стани для укладення нового шлюбу. На практичному рівні

це означає, що сімейне право працює не з абстрактними категоріями, а з конкретними конфігураціями станів: один і той самий юридичний статус (наприклад, «дитина») у поєднанні з різними станами (неповноліття, інвалідність, відсутність батьківського піклування) породжує різні правові наслідки – від аліментних і опікунських відносин до спеціальних соціальних гарантій.

Показовою є роль спільного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Цей стан не створює шлюбного статусу, однак закон наділяє його власним юридичним змістом: спільно набуте майно може розглядатися як об'єкт спільної сумісної власності; непрацевдатний партнер може претендувати на утримання; діти, народжені в таких відносинах, отримують той самий набір прав щодо батьків, що й діти подружжя. На нашу думку, саме через категорію фактів-станів стає можливим подолати надмірну формалізацію сімейного права: не форму актового запису про шлюб, а фактичну стійкість сімейних зв'язків слід сприймати головною точкою відліку для оцінки правового становища осіб.

Водночас нинішнє нормативне регулювання демонструє істотні прогалини в окресленні змісту окремих станів. Статус одинокої матері, критерії «спільного проживання однією сім'єю», межі непрацевдатності у зв'язку з аліментними вимогами часто сформульовані розмито, що дозволяє органам влади й судам по-різному тлумачити однакові ситуації. Як наслідок, дві жінки, які фактично самотійно виховують дітей за схожих обставин, можуть опинитися в різному правовому становищі лише через відмінності у трактуванні їхнього стану. Це свідчить про те, що законодавець досі не до кінця усвідомив «вагу» фактів-станів як самотійних юридичних категорій, а іноді залишає їх у тіні підзаконного регулювання чи відомчих роз'яснень.

Факти-стани, які впливають на виникнення сімейних правовідносин, уже сьогодні виконують роль своєрідного «несучого шару» усієї системи сімейного права: без них неможливо пояснити ані механізм виникнення батьківських і шлюбних прав, ані запуск аліментних, опікунських чи спадкових відносин. Проте цей шар поки що недостатньо виразно окреслений у законодавстві. На

нашу думку, подальший розвиток сімейного права України має йти через поглиблення інституту фактів-станів: потрібна чіткіша термінологія, узгодження підходів між сімейним, цивільним і соціальним законодавством, а також закріплення орієнтирів для судової оцінки таких станів.

Узагальнюючи, юридичні факти-стани, що впливають на виникнення сімейних правовідносин, можна розглядати як ключ до реалістичного, «людиноцентричного» бачення сім'ї у праві. Вони дають змогу вийти за межі формальної реєстрації та звернути увагу на фактичні, тривалі зв'язки між людьми, які потребують правового визнання й захисту. Якщо доктрина і законодавство зуміють більш послідовно описати ці стани, а судова практика – закріпити єдині критерії їх встановлення, це наблизить систему сімейного права до реальних потреб людей, зробить її більш передбачуваною й справедливою для тих, чиє повсякденне життя безпосередньо залежить від правильного розуміння таких станів.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна констатувати, що поставлена у вступі мета – здійснити комплексний аналіз юридичних фактів–станів у цивільному та сімейному праві України, з’ясувати їх сутність, види, юридичні наслідки та особливості правового регулювання – досягнута повною мірою. У роботі послідовно реалізовано всі визначені завдання: уточнено поняття та ознаки юридичних фактів і юридичних фактів–станів, конкретизовано їх класифікацію, розкрито роль станів у механізмі виникнення, здійснення та припинення цивільних і сімейних правовідносин, а також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства та правозастосовної практики.

Насамперед у першому розділі дослідження показано, що юридичний факт у цивільному праві доцільно розглядати не як формальну схему, а як реальний «вхід» норми права у життєву ситуацію. Уточнення ознак юридичних фактів – їх конкретності, нормативної зумовленості, об’єктивованості, темпоральної та просторової визначеності, наслідковості, інформаційного та стимулюючого характеру – дозволило продемонструвати, що без правильної ідентифікації юридичного факту неможливо ані коректно застосувати норму, ані побудувати переконливу правову позицію у спорі. Окрема увага приділена класифікації юридичних фактів: поділ на події й дії, правомірні й неправомірні, правоутворюючі, правозмінюючі й правоприпиняючі, а також виділення фактичних складів дали змогу показати внутрішню структуру юридичної реальності, з якою працює цивілістика. Саме в межах цього загального підходу логічно вписано і спеціальну групу – юридичні факти–стани.

Подальший аналіз дав змогу сформулювати авторське бачення юридичних фактів–станів як самостійного різновиду юридичних фактів, що відрізняється від подій і дій насамперед тривалістю, стабільністю та безперервним впливом на правове становище суб’єктів. У роботі обґрунтовано, що стан – це не разова обставина, а тривалий правозначущий контекст існування особи або майна, який постійно «підживлює» відповідні правовідносини. Перебування у шлюбі, тривале володіння майном, досягнення певного віку, стан непрацездатності,

статус учасника юридичної особи, фактичне проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу – це не лише життєві ситуації, а юридичні стани, від яких залежить наявність чи відсутність комплексу суб'єктивних прав та обов'язків. Таке розуміння дозволило відмежувати юридичні факти–стани від «правових станів» як більш широких характеристик правового режиму, а також від триваючих правопорушень, у яких тривалість має інший, деліктний зміст.

У другому розділі зосереджено увагу на юридичних фактах–станах у цивільному праві України. На підставі аналізу норм Цивільного кодексу України та доктринальних підходів деталізовано, як стани впливають на виникнення правосуб'єктності фізичних та юридичних осіб. Показано, що досягнення певного віку, пов'язані з цим обсяг правоздатності й дієздатності, стан підприємницької діяльності, статус учасника юридичної особи не зводяться до одноразових фактів, а функціонують як тривалі умови, без яких неможливі ані укладення правочинів, ані участь у цивільному обороті в повному обсязі. У роботі наголошено, що від правильного встановлення таких станів залежить легітимність усієї подальшої договірної та деліктної діяльності особи, а отже – її стабільність цивільного обороту.

Не менш детально проаналізовано юридичні факти–стани, що впливають на здійснення цивільних прав. Встановлено, що низка станів – володіння майном, добросовісність учасника, стан прострочення, неплатоспроможність, обмеження дієздатності – визначають обсяг повноважень суб'єкта, можливість застосування до нього заходів відповідальності, способи судового захисту. У дослідженні підкреслено, що саме тривалі стани часто зумовлюють нерівність процесуальних позицій сторін, потребу в додаткових гарантіях слабшій стороні договору, необхідність спеціального врегулювання окремих категорій учасників (споживачів, неповнолітніх, недієздатних). Доведено, що без урахування таких станів неможливо адекватно оцінити баланс інтересів сторін і досягти справедливого результату спору.

Окрема група висновків стосується юридичних фактів–станів, які впливають на припинення цивільних правовідносин. У роботі показано, що

смерть фізичної особи, оголошення її померлою, припинення юридичної особи, тривала відсутність, втрата майна, закінчення строку дії зобов'язання – це не лише моментальні «рубелі», а станні характеристики правового статусу, що змінюються у часі й вимагають комплексної оцінки. Запропоновано розглядати припинення правовідносин не як одномоментну подію, а як завершальний етап існування певного стану (наприклад, стану належного виконання, стану володіння, стану шлюбних відносин), що забезпечує більш точне та гнучке застосування норм про відповідальність, реституцію, давність тощо.

Третій розділ присвячений аналізу юридичних фактів–станів у сімейному праві України. У роботі доведено, що сімейні правовідносини за своєю природою є «насиченими» станами значно більше, ніж інші приватноправові галузі. Спорідненість, подружній статус, усиновлення, опіка та піклування, фактичне проживання однією сім'єю – усе це не одиничні події, а тривалі стани, які впливають на особисті немайнові та майнові права членів сім'ї. Показано, що саме завдяки стану шлюбних відносин виникають і підтримуються такі правові явища, як спільна сумісна власність подружжя, обов'язок утримання, взаємні спадкові права. Аналіз норм Сімейного кодексу України дав змогу продемонструвати, що стан спорідненості та батьківства визначає не лише обсяг батьківських прав і обов'язків, а й порядок участі у вихованні дитини після розірвання шлюбу, можливість обмеження чи позбавлення таких прав, специфіку аліментних зобов'язань.

У межах дослідження з'ясовано також, що юридичні факти–стани відіграють ключову роль у припиненні сімейних правовідносин. Розірвання шлюбу, встановлення факту припинення сімейних відносин при збереженні формального шлюбу, припинення стану усиновлення, зміна опікуна, втрата чи припинення спорідненості у випадках оспорювання батьківства – усе це демонструє, що суди мають справу не лише з «подіями», а з комплексною трансформацією стану особи. На підставі аналізу судової практики обґрунтовано, що від коректної кваліфікації таких станів залежить вирішення питань поділу майна подружжя, визначення місця проживання дитини,

встановлення порядку спілкування з нею, а також оцінка добросовісності поведінки батьків.

Наукова новизна одержаних результатів проявляється, по-перше, в уточненні дефініції юридичних фактів–станів у контексті сучасного цивільного й сімейного законодавства, а по-друге – у запропонованій класифікації станів залежно від їхнього впливу на виникнення, здійснення та припинення правовідносин. Обґрунтовано доцільність розрізнення станів суб'єкта (вік, дієздатність, сімейний статус, стан здоров'я), станів об'єкта (володіння річчю, технічний стан майна) та змішаних станів, що поєднують особисті та майнові елементи (наприклад, спільне проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу). Запропоновано авторський підхід до відмежування юридичних фактів–станів від триваючих правопорушень, коли тривалість не повинна автоматично трактуватися як постійне порушення, якщо сама конструкція норми передбачає стан як легітимну основу правового регулювання.

Практичне значення роботи полягає в тому, що зроблені висновки можуть бути використані при підготовці процесуальних документів, побудові позовних вимог і заперечень, формуванні доказової бази у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у цивільних і сімейних спорах. Акцент на тривалому, станному вимірі юридичних фактів дозволяє точніше визначати момент виникнення та припинення прав, аргументовано обґрунтовувати застосування чи незастосування позовної давності, обирати адекватні способи захисту порушеного права. Крім того, результати дослідження можуть бути враховані при тлумаченні й правозастосуванні норм про правоздатність і дієздатність, спадкування, шлюбно-сімейні, аліментні та речові правовідносини.

У роботі сформульовано низку пропозицій щодо вдосконалення законодавства та правозастосування. Зокрема, обґрунтовано доцільність: 1) законодавчого закріплення поняття юридичних фактів–станів та основних критеріїв їх відмежування від інших фактів; 2) уточнення переліку фактів–станів, які можуть встановлюватися у порядку окремого провадження, з урахуванням сучасних потреб цивільного обороту та сімейних відносин; 3) уніфікації підходів

до регулювання станів у Цивільному та Сімейному кодексах України, зокрема щодо фактичного проживання однією сім'єю, спільності майна, стану опіки та піклування; 4) розроблення узагальнюючих правових позицій Верховного Суду щодо кваліфікації і доказування юридичних фактів–станів, що сприятиме більшій передбачуваності судових рішень.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаються у поглибленому вивченні юридичних фактів–станів у контексті цифровізації приватноправових відносин (електронні реєстри, цифрова ідентичність, електронні правочини), у сфері інтелектуальної власності, корпоративного права, а також у тіснішому поєднанні цивілістичного й процесуального аспектів дослідження. Окремого аналізу потребують питання доказування станів в умовах розвитку електронних доказів, автоматизованих реєстрів та використання штучного інтелекту в судовій діяльності. Усе це свідчить, що обрана тема не вичерпана, а започатковує подальший напрям досліджень, у межах якого юридичні факти–стани й надалі залишатимуться одним із ключових елементів механізму приватноправового регулювання.

Таким чином, проведене магістерське дослідження дозволило комплексно осмислити юридичні факти–стани в цивільному та сімейному праві України, поєднати теоретичний і практичний аналіз, запропонувати низку концептуальних уточнень і практичних рекомендацій. Отримані результати можуть бути використані як у науковій площині – для подальшого розвитку цивілістичної доктрини, так і у правозастосовній діяльності – для підвищення якості законодавчого регулювання та ефективності судового захисту прав і законних інтересів учасників цивільних та сімейних правовідносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативний матеріал:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр> (дата звернення: 09.11.2025).
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 09.11.2025).
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення: 09.11.2025).
4. Про біженців та осіб, які потребують додаткового захисту : Закон України від 22 вересня 2011 р. № 3773-VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17> (дата звернення: 09.11.2025).
5. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14> (дата звернення: 09.11.2025).
6. Про нотаріат : Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 39. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3425-12> (дата звернення: 09.11.2025).
7. Про судовий збір : Закон України від 08 липня 2011 р. № 3674-VI // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17> (дата звернення: 09.11.2025).

Судова практика:

8. Велика Палата Верховного Суду. Постанова від 10 квітня 2019 р. у справі № 320/948/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81574014>

9. Велика Палата Верховного Суду. Постанова від 11 вересня 2024 р. у справі № 201/5972/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121753944>
10. Велика Палата Верховного Суду. Постанова від 18 грудня 2019 р. у справі № 370/2898/16. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86877191>
11. Велика Палата Верховного Суду. Постанова від 18 січня 2024 р. у справі № 560/17953/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512563>
12. Велика Палата Верховного Суду. Постанова від 22 серпня 2018 р. у справі № 644/6274/16-ц. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78011421>
13. Верховний Суд. Постанова від 14 грудня 2022 р. у справі № 180/2132/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108025969>
14. Верховний Суд. Постанова від 2 вересня 2020 р. у справі № 552/2742/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91314308>
15. Верховний Суд. Постанова від 20 листопада 2024 р. у справі № 179/986/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123410474>
16. Верховний Суд. Постанова від 22 березня 2023 р. у справі № 207/1523/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109747371>
17. Верховний Суд. Постанова від 22 березня 2023 р. у справі № 290/289/22-ц. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/109854993>
18. Верховний Суд. Постанова від 26 червня 2025 р. у справі № 760/14564/24. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128456991>
19. Верховний Суд. Постанова від 3 квітня 2024 р. у справі № 405/2419/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118325423>
20. Верховний Суд. Постанова від 31 січня 2024 р. у справі № 953/2790/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117015403>
21. Верховний Суд. Постанова від 6 жовтня 2021 р. у справі № 712/15597/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100456426>
22. Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду. Постанова від 5 грудня 2022 р. у справі № 490/6057/19-ц. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/107963201>

23. Огляд судової практики розгляду цивільних справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, під час дії воєнного стану (коментований). URL : https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/info_anons_daidgest_oglyad/1873041/

24. Постанова у справі № 161/9609/22 від 25 березня 2024 р. : Верховний Суд. URL: <https://tinyurl.com/yxrs23s4>

25. Постанова у справі № 759/7001/22 від 23 листопада 2022 р. : Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107677136>.

26. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення : постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 року. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95>

Спеціальна література:

27. Андропова В.А. Юридичні факти у трудовому праві: поняття, ознаки та властивості. Актуальні проблеми держави і права. 2011. С. 149–154.

28. Басай О.В. Поняття юридичних фактів: теоретичний аспект. Прикарпатський юридичний вісник. 2014. № 3 (6). С. 8–16.

29. Бігунець Р. Р. Генеза теоретичних уявлень про юридичні факти в доктрині цивільного права // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2025. Т. 1, № 87. С. 45–52.

30. Борисова В.І. (кер. авт. кол.) та ін. Цивільне право: підручник у 2 т. За ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків: Право, 2011. Т. 1. 656 с.

31. Волкова Н. В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2022. 444 с. URL : <https://hdl.handle.net/11300/23333>

32. Гичка К.І. Зміст заяв про встановлення факту, що має юридичне значення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Випуск 51. Том 1. 2018. С. 83–86

33. Гордєєв В.В. Юридичні факти в адміністративному судочинстві України: дисертація на здо-буття наук. ступ. д.ю.н. Запоріжжя, 2021. 423 с.
34. Гриняк А.Б. Теоретичні засади правового регулювання підрядних зобов'язань у цивільному праві України: моногр. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2013. 376 с.
35. Гуйван П.Д. Суб'єктивне матеріальне право та його зв'язок з строками існуванням об'єктивного права. Наше право. 2008. №3. С. 75-78.
36. Дзера О. В. Цивільне право України. Особлива частина : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 712 с.
37. Дзера О. В., Кузнєцова Н. С. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцовой. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 520 с.
38. Завальний А.М. Методологічні та теоретичні основи пізнання юридичних фактів: монографія. К.: Вид-во Європейського університету, 2011. 95 с.
39. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. (ред.). Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. 2-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
40. Кльова В. О. Юридичні факти як підстави виникнення зобов'язання // Актуальні проблеми та перспективи розвитку приватного права в сучасних умовах : матеріали регіон. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 листоп. 2020 р.). Дніпро : ДДУВС, 2020. С. 157–159.
41. Коваленко С. І. Вплив воєнного стану на цивільні правовідносини в Україні // Право України. 2023. № 7. С. 55–68.
42. Ковальська В.С. Юридичні факти-стани у сімейному праві: питання правової природи. Університетські наук. записки. 2012. № 4 (44). С. 162–168.
43. Коструба А. В. Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних правовідносин : монографія. Київ : Ін Юре, 2014. 376 с.
44. Кравчук В. М. Юридичні факти в механізмі правового регулювання // Право України. 2020. № 9. С. 45–53.

45. Кузнєцова Н. С. Юридичні факти у цивільному праві: поняття, види, значення // Вісник Академії правових наук України. 2022. № 3. С. 110–118.
46. Луць В.В. Договір як регулятор цивільних відносин. Право України. 2012. № 9. С. 19–25.
47. Мазуренко С. Принцип вичерпання права як підстава обмеження правомочності власника об'єкта інтелектуальної власності. Юридичний вісник. 2011 . №1. С.47-52.
48. Отрадна О.О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання де-ліктних зобов'язань: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 328 с.
49. Пилипенко А. М. Судова практика встановлення фактів станів у цивільних правовідносинах // Вісник цивільного та господарського права. 2022. № 4. С. 23–35.
50. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003.
51. Пленюк М., Коструба А. Юридичні факти в доктрині приватного права України: монографія. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бур-чака НАПрН України, 2018. 288 с.
52. Пленюк М. Д. Поняття та ознаки юридичних фактів у доктрині зобов'язального права. Приватне право і підприємництво. 2017. № 4. С. 121–126.
53. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: моногр. Правова єдність, 2009. 340 с.
54. Приходько Х.В. Проблеми визначення конституційно-правового регулювання. Вісник Запорізького національного університету. 2009. № 1. С. 59–60.
55. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. 5 вид., зі змінами. К.: Атіка, 2001. 174 с.
56. Романовська О. В. Правове значення станів у цивільному праві України // Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2018. № 2. С. 45–52.

57. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс: підручн. Київ, 2005. 560 с.
58. Святоцький О. Д. Теорія держави і права : підручник. Київ : Ін Юре, 2018. 376 с.
59. Сліпченко С.О. Правопороджуючі юридичні факти у механізмі правового регулювання особистих немайнових відносин. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 3 (74). С. 195–203
60. Стефанчук Р. О. Цивільно-правова відповідальність : монографія. Київ : Алерта, 2015. 352 с.
61. Тарасенко І. В. Юридичні факти і правові стани у цивільному праві : монографія. Київ : Право, 2020. 312 с
62. Труба В. І. Поняття та загальна класифікація сімейних правовідносин: автореф. дис ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 "Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право". Харків, 2021. 32 с
63. Фурса С.Я. Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Вісник Верховного Суду України. 2012. № 8. С. 17–33.
64. Харитонов Є. О., Саніахметова Н. О. Цивільне право України : підручник. 8-ме вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 896 с.
65. Харитонova О.І. Правовідносини інтелектуальної власності, що виникають внаслідок створення результатів творчої діяльності (концептуальні засади): моногр. Одеса: Фенікс, 2011. 346 с
66. Цивільне право : підручник у 2 тт. / Борисова В.І. (кер. авт. кол.), Баранова Л.М., Бегова Т.І. та ін. ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 1. 656 с
67. Чалий Ю. І. Поняття та ознаки юридичних фактів у цивільному праві : навч. посіб. Харків : ХНУВС, 2022. 144 с.
68. Чувакова Г.М. Юридичні факти, фактичні склади та їх дефекти: монографія. Одеса : Фенікс, 2009. 112 с.

69. Шевчишин О. Зміст правосуб'єктності неповнолітніх осіб як передумова дійсності правочинів. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 4. С. 74-79.
70. Штефан М.Й. Цивільний процес. К.: Ін Юре, 2005. 624 с.
71. Явор О.А. Види юридичних фактів: аналіз сімейного законодавства України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2014. Вип. 6-2. Т. 2. С. 85–88.
72. Яроцький В. Л. Система юридичних фактів у цивільному праві України // Часопис цивільного і кримінального права. 2023. № 2. С. 89–102.
73. Manigk A. Tatsachen, juristische – Handwörterbuch der Rechtswissenschaft. B. 5. Berlin und Leipzig, 1928. S. 847.
74. Maiorka K. Fatto giuridico – fattispecie. Novissimo Digesto Italiano. Diretta da Antonio Asara e Ernesto Eula. 2008. Vol. 7. P. 217.